

Nacionalizam pred sudom: uloga povijesnih narativa u procesima pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju

VINKO KOROTAJ DRAČA
Arhiv Srba u Hrvatskoj

Autor članka pristupa diskursima o povijesti pred Međunarodnim krivičnim sudom za Jugoslaviju koristeći ekspertske izvještaje i transkripte suđenja. Pozivajući se na metodološki okvir konteksta političkog suđenja kao performativnog akta i povijesti kao narativa kojeg sukonstruiraju institucionalni i vaninstitucionalni akteri, temeljen na teoriji o metanarativnosti historije Haydena Whitea, autor analizira prisutnost narativa o trima povjesnim fenomenima koji su odigrali ključnu ulogu u ratovima u Jugoslaviji. Prvi od njih je mjesto ideologije nacionalizma, drugi je mjesto politike sjećanja s osobitim osvrtom na Drugi svjetski rat, a treći su sukobljene vizije raspada SFRJ.

KLJUČNE RIJEČI: *povijesni narativi, nacionalizam, ICTY, ratni zločini, Hrvatska, Jugoslavija*

/

Jedan od neimenovanih članova tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju dao je u maju 2006. intervju socijalnom antropologu Richardu Ashbyju Wilsonu. Njegova izjava iz tog intervjuja najsažetije opisuje ulogu povijesti u procesima održanim pred tim sudom: “Suci su se (u procesu protiv generala Radislava Krstića) okrenuli ka povijesti da bi mogli bolje razumjeti zločine... To je sasvim razumljivo u kontekstu međunarodnog prava.

To daje prikladnu pozadinu, budući da je nemoguće pobiti toliko ljudi bez konteksta.” (Wilson, 2011: 12—13). U navedenoj izjavi tužilac riječ “kontekst” spominje čak dvaput, prvi put se referirajući na kontekst međunarodnog prava, intelektualnog polja u kojem i sam djeluje. Drugi put – govori o kontekstu počinjenja ratnog zločina. Masovna stradanja poput onih koja su se tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća dogodila na prostoru bivše Jugoslavije za ovog neimenovanog svjedoka moraju imati kontekst, a kako bi suci mogli shvatiti taj kontekst, potrebno je razumijevanje povijesti. U međunarodnom krivičnom pravu, povijest dakle ima ulogu razjašnjavanja okolnosti zločina; politički motivi počinitelja ne mogu biti ispravno shvaćeni bez objašnjavanja povijesnih procesa. No pitanje na koji način shvaćanje povijesnih procesa doprinosi sudskom procesu jeste pitanje kojem će se suci, tužitelji, branitelji i znanstvenici neprestano vraćati. Suvremena historijska znanost i krivično pravo, na kraju, polaze od različitih epistemičkih pretpostavki. Dok krivično pravo nastoji nedvojbeno utvrditi krivicu za počinjenje kaznenog djela opisanog u pravnim aktima, historiografski opis povijesti je često sveobuhvatan i kompleksan, daleko od pozitivističkih načela krivnje ili nevinosti. Iako se sudski proces i historijsko istraživanje bave prošlošću, njihova je intencija u vidu donošenja zaključaka o toj prošlosti radikalno drugačija: cilj sudskog procesa je selekcija činjenica bitnih za dokazivanje krivnje ili nevinosti optuženog. On reducira kompleksnost prošlog događaja na jednostavan narativ na temelju kojeg će se utvrđivati krivična odgovornost i, potencijalno, odrediti kazna za počinjeni zločin. S druge strane, narativ historijske znanosti teži kompleksnosti, uključivanju što je više moguće dostupnih izvora o događaju, i ne ograničava se na utvrđivanje krivnje ili nevinosti pojedinaca, već na rasvjetljavanje što većeg broja okolnosti. S time na umu, korištenje historijskih narativa kao pozadine koja će sudu omogućiti razumijevanje “konteksta” pojedinog zločina predstavlja dvosjekli mač: s jedne strane, uvođenje povijesti komplicira sudsku priču; s druge strane, postoji opasnost od toga da historijska kompleksnost pojedinog događaja bude reducirana na jednostavan narativ o krivnji ili nevinosti.

U ovom radu, nastojat ću odgovoriti na pitanje kako je povijest korištena u radu Međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine¹ na prostoru bivše Jugoslavije: koja je bila njezina uloga u sudskim procesima, koje su historijske

1 U daljnjem će se tekstu kao naziv navedene institucije, radi ekonomičnosti, koristiti sintagma Haški sud, uvriježena u svakodnevnom govoru i medijima.

pristupe i narative koristili tužilaštvo i obrana, te kako se povijesni kontekst dobiven iz svjedočanstava kako ekspertnih svjedoka, tako i samih aktera događaja 1990-ih reflektirao u presudama. Rad se temelji na izvorima iz opsežnog arhiva Haškog suda, koji obuhvaća ekspertne izvještaje, optužnice, dokazne priloge, presude, proceduralne spise i zapisnike rasprava, a obuhvaćat će čitavo razdoblje njegova rada, od osnutka suda 1993. do 2017. godine, kada je sud formalno prestao s radom. Naglasak će biti na izvorima sa suđenja osobama okrivljenima za ratne zločine na području Hrvatske, iako će biti korištena i neka od svjedočanstava s drugih suđenja koja se izrazito detaljno bave poviješću zemalja bivše Jugoslavije. Prvi dio rada bavit će se metodološkim i teorijskim razmatranjem odnosa historije i pravosudnih procesa, te mjesta koje čin govorenja o prošlosti zauzima u jednom i drugom kontekstu. U skladu s uvidima poststrukturalističkih i postmodernih društvenih teorija, promatrat ću sudske procese i procese pisanja historijskih narativa kao performativne institucionalne akte koji nisu ograničeni na puko opisivanje stvarnosti, već stvarnost na neki način i konstruiraju. Ovakvo teorijsko razmatranje međudnosa sudske i povijesne istine, kad se govori o povijesti i povijesnom sjećanju, bit će nužno za razumijevanje posljedica konkretnih korištenja historijskih narativa u procesima pred Haškim sudom. Naime, često sukobljene verzije povijesti iznesene tijekom procesa koje su svjetski mediji detaljno pratili i prenosili odrazile su se na rasprave o ratu u bivšoj Jugoslaviji, te postale dio i službenih i neslužbenih narativa o tom dijelu suvremene povijesti, čime su na trajan način obilježile trenutnu političku klimu i međuetničke odnose na postjugoslavenskom prostoru.

Drugi dio rada bavit će se tretmanom povijesti nacionalizma i nacionalnih pokreta u bivšoj Jugoslaviji. Tijekom tih suđenja, optužba i obrana su se oslanjale na svjedoke eksperte koji su govorili o genezama nacionalnih pokreta naroda bivše Jugoslavije i nacionalističkim politikama kroz povijest, s namjerom da se ratni zločini koji su se dogodili 1990-ih stave u kontekst specifičnih nacionalističkih politika. Objašnjavanje nacionalizma na postjugoslavenskom prostoru bilo je bitno tužiteljima kako bi pronašli motive ratnih zločina u nacionalističkim projektima koji su vukli porijeklo još iz 19. stoljeća, ali i optuženicima i braniteljima, koji su se najčešće ograđivali od optužbi za nacionalizam, ili su nacionalizam vlastite strane tumačili kao reakciju na napad drugih naroda.

Treći dio bit će posvećen Drugom svjetskom ratu i fenomenu kolektivnog sjećanja na njega. Pozivanje na zločine počinjene u Drugom svjetskom ratu

kao na indirektan uzrok događaja 1990-ih i opravdavanje nacionalističke klime živim sjećanjem na taj rat bilo je važan faktor u mnogim procesima, naročito u onima koji su se bavili pobunom Srba u Hrvatskoj. Problem koji će se javiti u mnogim svjedočanstvima jeste problem međudnosa kulture sjećanja, kolektivne traume i ponovnog razbuktavanja nacionalizma i etničkih tenzija. Brojni optuženici i njihovi branitelji su gledali taj međudnos kao jednostavnu uzročno-posljedičnu vezu. No neka svjedočanstva će odavati daleko kompleksniju sliku i referirati se na ulogu obrazovanja, usmene predaje i izrazito nacionalno obojenih pristupa povijesti Drugog svjetskog rata u medijima, akademskim krugovima i dnevnoj politici.

Četvrti i posljednji dio bavit će se narativima o samom raspadu SFRJ iznesenima pred Haškim sudom. Tijekom brojnih suđenja, naročito onih političarima iz Srbije poput Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja, tužitelji i optuženici vraćali su se na pitanja političkog ustroja Jugoslavije, dominantnih ideoloških paradigmi poput "bratstva i jedinstva", te raspada Jugoslavije. Tom raspadu su nalaženi različiti povijesni uzroci: od iskonske međuetničke mržnje, preko unutarnjih slabosti saveznih institucija (naročito nakon donošenja ustavnih amandmana 1971. i ustava iz 1974. godine), pa sve do zavjereničkih objašnjenja. Zavjera koja je činila osnovu rada tužilaštva u brojnim procesima bila je "udruženi zločinački pothvat" srpskih političara u Srbiji, Hrvatskoj i BiH kojem je cilj bilo pripajanje teritorija drugih jugoslavenskih republika Srbiji i stvaranje etnički čiste države. S druge strane, obrana i optuženici su uglavnom iznosili teorije o raspadu Jugoslavije kao o posljedici zavjereničkog djelovanja stranih sila. Budući da je nalaženje uzroka raspada Jugoslavije bilo u temelju brojnih optužnica, upravo je ono bilo povijesno pitanje kojim se Haški sud najopsežnije bavio.

/ Neka se historiji sudi: povijesni narativi pred sudom i sudski narativi o povijesti

Interes akademske zajednice za međudnos historijske znanosti i prava javio se u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća i bio je uvelike definiran dvama sudskim procesima koji su gurnuli povijest u prvi plan: nürnbergskim sudskim procesima 1945. i suđenjem Adolfu Eichmannu u Jeruzalemu. Nürnbergski procesi bili su primjer restorativne pravde i njihova je deklarativna svrha bila

stvoriti temelje novog međunarodnog poretka temeljenog na pravdi i poštovanju ljudskih prava. Riječima glavnog tužitelja na nürnberškom procesu Roberta Jacksona: “Čast koju imam otvarajući prvo suđenje optuženima za zločine protiv mira u povijesti daje mi tešku odgovornost. Ne smijemo zaboraviti da je presuda koju donesemo protiv optuženih ista presuda na temelju koje će povijest sutra suditi nama” (The Trial of the Major War Criminals II, 1945: 98—99). No Jackson je također bio svjestan da sudovi imaju problematičan odnos prema povijesnoj istini, rekavši kako suci često nisu najpredaniji niti najobjektivniji i najodaniji povjesničari. Rješenje tog percipiranog problema bilo je u osiguravanju obilja arhivskih dokumenata koji su služili kao dokazni materijal (Petrović, 2017). Može se reći da su nürnberške presude, upravo zbog toga što su bile utemeljene na arhivskoj građi, donijele jedinstveni historijski argument o uzrocima Drugog svjetskog rata i Holokausta. Upravo su rasprave o nürnberškim procesima otvorile široko polje teorijskih razmatranja o potencijalnim intersekcijama historijske i pravne znanosti te, još uže, historiografske i pravničke epistemologije. Otto Kirchheimer, njemački pravni znanstvenik, objavio je 1961. godine studiju *Politička pravda*, u kojoj definira nürnberške procese kao oblik “presude režima-nasljednika”, osobit oblik političkog suđenja gdje novi režim sudskim putem uspostavlja diskontinuitet između sebe i prethodnog režima te sudi predstavnicima svrgnute vlasti za njihove zločine. Takva suđenja su bila uobičajena nakon političkih prevrata, kad su svrgnuti vlastodršci bili suđeni, najčešće pod optužbom izdaje. No međunarodni karakter nürnberških procesa iziskivao je novi, univerzalni okvir, izvan patriotskog koncepta veleizdaje na temelju kojeg će biti suđeno vođama nacističkog pokreta i njemačke vojske. Ta je formulacija nađena u “zločinima protiv mira”. Pojam zločina protiv mira kasnije će se u Kirschheimerovoj konceptualizaciji pretvoriti u pojam “zločina protiv čovječanstva” kao “fundamentalne norme kojoj se sve grupe i nacije moraju barem obavezati poštovati, ako joj se već neće pokoravati” (Ertür, 2022: 29).

Ako je suđenje nacističkim zločincima u Nürnbergu pokrenulo debate o povijesnom i političkom karakteru pojedinih pravosudnih procesa, suđenje Adolfu Eichmannu i skup izvještaja političke teoretičarke Hanne Arendt o tom procesu, kasnije objedinjen u slavnoj knjizi *Eichmann u Jeruzalemu: zapisi o banalnosti zla*, izazvali su najveće kontroverze o ulozi sudskih procesa na formiranje povijesnih narativa. Suđenje Eichmannu 1961. godine od svog je početka bilo proganjeno sablastima povijesti. Izraelski premijer David

Ben Gurion je u intervjuu *New York Timesu*, objavljenom 18. decembra 1960. godine, na novinarsko pitanje “Što se nadate postići suđenjem Eichmannu?” naveo ova četiri potencijalna cilja: prvi je bio prezentiranje svjetskoj javnosti zla antisemitizma, drugi je bio upoznavanje mladih Židova, ljudi iz generacije odrasle nakon Holokausta, s najtragičnijim činjenicama njihove povijesti, treći je bio podsjećanje na činjenicu da je židovski narod u dijaspori uvijek bio suočen s opasnostima i da je utemeljenje židovske države bilo jedina garancija sigurnosti, a četvrti je bio nada kako bi suđenje Eichmannu moglo dovesti do razotkrivanja drugih nacista – naročito u kontekstu suradnje odbjeglih nacista s pojedinim vladama iz arapskog svijeta (NYT, 1960: 7). Od navedenih ciljeva, za ulogu sudskih procesa kao načina oblikovanja povijesnih narativa naročito su važni drugi i treći navedeni cilj suđenja. Drugi cilj ističe kako suđenje ima pedagošku svrhu: upoznavanje mlade generacije Židova s najtragičnijim događajima iz njihove povijesti. S diskurzivne strane, ovaj iskaz je zanimljiv jer odaje da postoji jedna, zajednička povijest koju svi Židovi dijele te da suđenje jednom od orkestratora Holokausta informira, specifično njihovu, nacionalnu povijest i uči ih o njoj. Također, može se pronaći niz problema u takvom deklariranom cilju suđenja. Ne samo da pretpostavljeni pedagoški karakter suđenja kao povijesne lekcije prejudicira njegov ishod nego se tragedija antisemitizma i Holokausta personalizira: za strukturalnu nepravdu, zločine jednog režima koji je imao vlastita ideološka ishodišta, bit će suđeno jednom čovjeku. Takav tip narativa pretvara pojedince, ako ne u primarne agente povijesnih procesa, onda barem u ljude bez čijeg su osobnog doprinosa oni nemogući. Ben Gurionova vizija povijesti Holokausta dakle spada u teorije “velikih povijesnih ličnosti” i svodiva je na pravni oblik dokazivanja i elaboriranja povijesnih događaja i procesa. Treći cilj, koji iz Holokausta derivira povijest židovske nacije kao povijest neprijateljstva i progona od strane drugih naroda, konačno riješen uspostavom židovske države, zapravo odražava uobičajene narative nacionalističke povijesti, koji ostvarenje težnji pojedine etničke zajednice nalaze u formiranju nacionalne države. Dakle, suđenje Eichmannu je za Ben Guriona imalo za cilj postaviti jednu specifičnu, nacionalnu perspektivu povijesti Holokausta kao relevantnu za obrazovanje budućih generacija i stvaranje izraelskog nacionalnog identiteta. Pravosudni proces je unekoliko poslužio kao instrument modernog *nation-buildinga*. Upravo takvu svrhu suđenja Eichmannu je Arendt kritizirala, opisavši svoju ulogu kao nekoga tko “sjedi u poroti” i, u nekom smislu, tako pretvorivši svoj esej u ponovljeno

suđenje (Ertür, 2022: 34). Arendt u svojim izvještajima ističe Ben Gurionovu “nevidljivu prisutnost” na procesu Adolfu Eichmannu kroz figuru glavnog tužitelja Gideona Hausnera (Arendt, 1994: 5). Hausner je koristio suđenje Eichmannu za uspostavljanje upravo onakvog tipa povijesnog narativa kojeg je Ben Gurion istakao kao cilj, stavljajući u svojem uvodnom govoru Holokaustu u širok kontekst antisemitizma, počevši od ropstva u Egiptu i Hamanovog dekreta (Ertür, 2022: 34). U svom tom etabliranju nacionalnog historijskog narativa o patnji i oslobođenju od patnje izgradnjom nacije-države, primjećuje Arendt, izgubljena je percepcija krivice institucija njemačke države (Arendt, 1994: 119) te je izgubljena ideja o Holokaustu kao “zločinu protiv čovječanstva” (Arendt, 1994: 275—276).

Ako želimo primijeniti ove studije različitih suđenja za ratne zločine na Haški sud, moramo biti svjesni kako i Kirchheimer i Arendt nalaze taj tip suđenja posebnom vrstom suđenja, onom u kojoj se kultura sjećanja, historija i pravosuđe isprepliću, te se često jedno koristi nauštrb drugog. Otto Kirchheimer nazvao je ta suđenja političkim suđenjima. Po Kirchheimeru, politička su suđenja procesi u kojima se “instrumenti pravosudnog sustava koriste kako bi se pojačale postojeće ili stvorile nove pozicije moći” (Kirchheimer, 1961: vii). Klasična politička suđenja daju se svrstati u tri kategorije s obzirom na motive koji stoje iza pokretanja suđenja: ona mogu biti motivirana potrebom, što je najčešće u slučaju kada je stvaran zločin počinjen, pa je za taj zločin nekome po sili zakona potrebno suditi, no okolnosti zločina imaju političku dimenziju (Kirchheimer, 1961: 48) (primjer su politički motivirani atentati, zločini iz mržnje i ratni zločini); mogu biti motivirana izborom onih kojima politička moć pripada (Kirchheimer, 1961: 421—422) (kao u slučaju kada vlast odluči pravosudno goniti oporbene političare koji su im prijetnja na izborima); ili mogu biti motivirana pozitivnim utjecajem suđenja na imidž trenutnog političkog režima (primjer su antikorupcijska suđenja i suđenja kriminalnim organizacijama, naročito kad su popraćena intenzivnim propagandnim kampanjama o borbi protiv zločina (Kirchheimer, 1961: 419). Kirchheimer pritom povlači jasnu razliku između političkih suđenja i “montiranih procesa” (“show trials”), kakvi se često događaju u autoritarnim režimima. Razlika se prvenstveno sastoji u tome što u klasičnim političkim suđenjima uvijek postoji element rizika za nosioce političke moći (Ertür, 2022: 25). U montiranim procesima svaki je aspekt čvrsto isplaniran i kontroliran od strane vlasti. U klasičnim političkim suđenjima se tijekom suđenja mogu javiti nove

interpretacije događaja i službena verzija može biti dovedena u pitanje, što se može negativno odraziti na postojeće političke autoritete. Taj rizik dolazi od činjenice da u klasičnim političkim suđenjima pravosudni sustav ima prostor vlastite nezavisnosti i slobode u donošenju odluka – postoji slobodan “sudski prostor” čije se odluke ne moraju konformirati s namjerama režima (Ertür, 2022: 26).

Suđenja pred Haškim sudom definitivno spadaju u oblik klasičnih političkih suđenja. U prilog tome govore dokumenti koji su doveli do ustanovljenja Haškog suda: rezolucija 808 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda od 22. februara 1993. godine, Izvještaj glavnog tajnika UN-a u vezi s rezolucijom Vijeća sigurnosti broj 808 od 3. maja 1993. te rezolucija 827 Vijeća sigurnosti od 25. maja 1993. godine. Rezolucija 808 potvrđuje da su se na prostoru bivše Jugoslavije dogodila teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava i Ženevske konvencije, te da pojedinci koji su izdali naredbe u suprotnosti s međunarodnim humanitarnim pravom i konvencijama snose individualnu odgovornost za ta kršenja, te kako je nužno uspostaviti međunarodni sud kako bi se privelo pravdi odgovorne za navedena kršenja (UN, SC-808, 1993: 1–2). Od navedenih zločina, spominju se masovna ubojstva i “kontinuirana praksa etničkog čišćenja” (*ibid.*). Tom rezolucijom postavljen je okvir na temelju kojeg će se načela međunarodnog humanitarnog prava etablirati i legitimirati sudskim putem. Ujedinjeni narodi, kao vrhovna međunarodna organizacija, izriču potrebu za utemeljenjem suda kako bi osnažili vlastitu političku poziciju, nakon što su njihova načela narušena novim krvavim ratom. Takav politički potez sasvim je u skladu s takozvanom liberalističkom paradigmom međunarodnih odnosa, koja počiva upravo na načelima međunarodnog prava i koja globalno jača nakon završetka Hladnog rata. Pretpostavka je liberalističke paradigme međunarodnih odnosa kako čovječanstvo, kroz međunarodne institucije, može racionalno djelovati sa ciljem sprečavanja sukoba i zajedničkog napretka (Özekin i Sune, 2022: 2). U izvještaju generalnog sekretara UN-a preciznije se navodi razlog za uspostavljanje takvog suda – kršenja humanitarnog prava i Ženevske konvencije na području bivše Jugoslavije predstavljaju “prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti” – te da je uspostava suda nužna za “postizanje i održavanje mira” (UN, GS, 1993: 4). Rezolucija 827 Vijeća sigurnosti reafirmirala je iskaze izražene u rezoluciji 808 i posebnom izvještaju generalnog sekretara, ponovno izrazivši kako su međunarodni mir i sigurnost ugroženi povredama humanitarnog prava na prostoru bivše Jugoslavije i kako

je jedini način da se te povrede spriječe uspostavljanje međunarodnog suda i pravno gonjenje odgovornih osoba (UN, SC-827, 1993: 1).

Osim utvrđivanja političke osnove Haškog suda, u radu će se primijeniti još dva važna metodološka pojma. Prvi se tiče inherentne performativnosti sudskog postupka, kako ju je u svojoj nedavno objavljenoj studiji političkih suđenja predstavila turska filozofkinja i povjesničarka prava Başak Ertür, a drugi metahistoričnosti i nužne povezanosti povijesti i kolektivnog pamćenja. U svom okviru, Ertür se oslonila na teorije performativnosti iskaza koje je prvi postulirao engleski filozof jezika J. L. Austin, a elaborirala ih je američka filozofkinja Judith Butler. Austin je postavio osnove teorije performativnosti u svom predavanju “How to Do Things with Words”, održanom 1955. godine na Harvardu. U tom predavanju, Austin je postavio jasnu razliku između konstativnih i performativnih iskaza. Konstativni iskazi su oni koji opisuju stanje stvari i izražavaju činjenice, bili ti iskazi u trenutku istiniti ili neistiniti, dok performativni iskazi zapravo provode sadržaj vlastitog iskaza – na primjer, sudska presuda koja optuženiku izriče zatvorsku kaznu ne opisuje postojeću situaciju, već stvara novu situaciju: optuženi postaje osuđenik, njegov pravni status i okolnosti života se mijenjaju (Ertür, 2022: 54). Butler je u svom eseju “Excitable Speech” u teoriju performativnosti uvela pojam suverenih performativa. Suvereni performativi su posebna vrst iskaza, govorni činovi koji imaju moć provesti istinu sadržanu u vlastitom iskazu (Butler, 1997: 77). Efikasni pravni diskurs je polje gdje “osoba ima priliku učiniti da se njezin iskaz ostvari” (Butler, 1997: 82). Sudski iskazi su definitivno tip iskaza iza kojih najčešće stoji moć za ostvarenje njegova sadržaja, jer iza sudske vlasti u pravilu stoji moć monopola nad legitimnom silom koju imaju države. U slučaju međunarodnih sudova poput Haškog tribunala, moć koja stoji iza suda sadržana je u političkoj moći država koje su se obavezale na suradnju sa sudom putem međunarodnih ugovora. Kako suđenja pred Haškim sudom nisu montirani procesi (usprkos optužbama koje protiv njega često podižu optuženici i određeni politički akteri u postjugoslavenskim državama), tako uz suce i tužilaštvo i obrana ima pravo sudjelovati u kreiranju iskaza koji će biti performativan. Kao što interpelacije sudbenog vijeća i tužilaštva, optužnice i presude stvaraju nove situacije, to čine i pojedini iskazi obrane, osobito u slučaju kada su učinkovito izneseni i rezultiraju oslobađajućom presudom.

Osim performativnog iskaza, u političkim procesima postoji i dodatan oblik performativnosti, sadržan u komunikaciji aktera sudskog procesa sa ši-

rom javnosti. Mnogi procesi pred Haškim sudom bili su prenošeni javno na televizijskim kanalima: proces Miloševiću su prenosile televizije u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini, a objavljivanje presude generalima Gotovini, Čermaku i Markaču na glavnom je zagrebačkom trgu pratio veliki broj okupljenih građana i taj je skup bio korišten za artikuliranje brojnih nacionalističkih poruka. Osim toga, u brojnim trenucima su se suđenja pred Haškim sudom udaljila od konkretnih inkriminiranih djela i počela se baviti širim povijesnim kontekstom Balkana, uslijed mišljenja da je taj kontekst nužan za razumijevanje događaja koji su predmet procesa. Ti trenuci, naročito kad se radilo o svjedočanstvima eksperata iz polja povijesti, politologije, antropologije i sociologije, otvorili su, u sudskom kontekstu, raspravu o različitim interpretacijama povijesti postjugoslavenskih zemalja. Kao i u suđenju Eichmannu, povijest je figurirala kao dio sudskih procesa, ali ovdje su i obrana i optužba dovodile vlastite eksperte i nudile različite i suprotstavljene interpretacije ratova u Jugoslaviji, uzroka raspada Jugoslavije i geneze nacionalizma u Jugoslaviji. Budući da su pisani izvještaji tih eksperata i njihova svjedočenja često prihvaćani kao dokazni materijal, može se reći da je dio rada suda bilo zaključivanje o ulozi povijesnih procesa u ratovima na području Jugoslavije. Uz to, sama suđenja govore o događajima koji jesu dio povijesti, a performativne presude imaju vrijednost kako povijesnog dokumenta tako i interpretacije povijesti ratova u Jugoslaviji.

Pitanje interpretacija povijesti dovodi nas do još dva okvira kroz koja će se gledati tretman povijesti pred Haškim sudom. Prvi od njih je koncept metahistoričnosti, kojeg je uveo američki povjesničar Hayden White. White je rekao kako historija ima vlastite narativne i literarne tehnike kojima se povijesni događaji interpretiraju i prezentiraju. Prema Whiteu, svaki historioografski rad egzistira na pet razina: kronike, priče, modela fabuliranja, modela argumentacije i modela ideološke implikacije. Pri tome su "kronika" i "priča" najrudimentarniji oblici historioografskog djela i odnose se na selekciju i grupiranje podataka preuzetih iz neobrađenog povijesnog izvora (White, 1973: 5). Kronika znači kronološki prikaz podataka, a transformacija kronike u priču se ostvaruje karakterizacijom pojedinih događaja u vidu inauguralnih, krajnjih i završnih motiva, čime ih se stavlja u uzročno-posljedičnu vezu. Model fabuliranja, preuzet iz književne teorije, zapravo se odnosi na strukturiranje historijskog narativa u određenom fabularnom modelu: kao tragedije, komedije, satire ili romanse (White, 1973: 7). Model formalnog argumenta pak nastoji događaje unutar narativa prikazati kao posljedice jasno ekspliciranih "zakona

povijesti” (White, 1973: 11), dok model ideološke implikacije iznosi set vrijednosti koji informira te zakone (White, 1973: 21).

Whiteov tip analize procesa oblikovanja povijesnog narativa bitan je za analizu uloge povijesti na političkim suđenjima iz dva razloga. Prvi je da je i suđenje strukturirano kao oblik narativa: pred sudskim vijećem se rekonstruiraju detalji događaja, razdvajaju se oni nevažni za utvrđivanje krivnje od onih važnih, te se ispituju uloge, motivi i djelovanje aktera. Najčešći akter čije se djelovanje opisuje i razmatra jeste optuženik, no u političkim suđenjima često se kao akteri uzimaju i čitavi politički režimi, političke organizacije, a nerijetko se procjenjuje i uloga širih ideoloških sustava. Drugi je upravo taj što u brojnim suđenjima eksperti i optuženici iznose vlastite verzije historijskih narativa i upravo su oni elementi historijskih narativa koje White prepoznaje sukobljeni u sudnicama i utječu na percepciju povijesnih događaja.

Sljedeći element kojeg treba preispitati kad govorimo o ulozi povijesnih narativa u sudskim procesima pred Haškim sudom jest odnos povijesti i sjećanja i identiteta. Ideološki okvir čija povijest je zauzimala centralno mjesto u brojnim suđenjima upravo je bio nacionalizam na postjugoslavenskom prostoru, a brojni sudionici suđenja su, u svojstvu svjedoka, optuženika ili članova timova obrane ili optužbe propitivali povezanost nacionalnog identiteta, nacionalizma i sjećanja. Pri tome se najčešće evociralo sjećanje na Drugi svjetski rat i genocid nad Srbima koji se u tom ratu dogodio, premda se često govorilo i o nasljeđu jugoslavenskog socijalizma i događajima iz srednjeg i ranog novog vijeka. Odnos povijesti i sjećanja je često problematiziran u historijskoj i političkoj znanosti. Slijedeći američkog politologa Richarda Neda Lebow, možemo prepoznati tri razine sjećanja: kolektivno, individualno i institucionalno. Kolektivno sjećanje je oblik sjećanja koje se kreira kroz komunikaciju između članova neke zajednice i zapravo odražava dominantni diskurs te zajednice (Lebow, 2006: 8). U trenucima kad se pozivaju na svježe pamćenje Srba u Hrvatskoj na Drugi svjetski rat, pojedini akteri sudskih procesa zapravo žele postulirati stvarnost kolektivnog sjećanja koje je potaklo Srbe na tip djelovanja koji je početkom devedesetih doveo do rata. Individualno sjećanje je vezano uz iskustva pojedinaca i opsežno je dokumentirano u memoarima, autobiografijama i intervjuima (Lebow, 2006: 11). U kontekstu procesa pred Haškim sudom, na njega najčešće nailazimo u svjedočenjima očevidaca. Posebnu pažnju zaslužuju svjedočanstva samih političkih aktera zbivanja u Jugoslaviji 1980-ih i 1990-ih. Treći oblik sjećanja, institucionalno sjećanje, predstavlja napore političkih

elita, njihovih pristaša i njihovih protivnika da pridaju značenje prošlosti i nametnu ga ostatku društva institucionalnim putem (Lebow, 2006: 13).

Svaka od te tri razine sjećanja problematična je na svoj način. Institucionalno sjećanje je odraz političkih interesa elita ili aktivne opozicije. Ono, prema tome, nužno nosi određenu političku agendu koja se trudi uspostaviti hegemoni narativ o povijesti. Individualno sjećanje je pak subjektivno i obojano iskustvom i stavovima osobe, dok kolektivno sjećanje nije direktno hegemonizirajuće kao institucionalno, ali je svejedno u uskom međuođnosu s uvjerenjima i načinom života zajednice koja na njega polaže pravo. Sve te verzije sjećanja bit će dio šire rasprave o povijesti pred Haškim tribunalom.

U ovom radu, osvrnut ću se na aspekte različitih povijesnih narativa o nacionalizmu, Drugom svjetskom ratu i iskustvu socijalističke Jugoslavije na suđenjima Slobodanu Miloševiću, Vojislavu Šešelju i Slavku Dokmanoviću. Ta suđenja su odabrana jer se direktno tiču odnosa Hrvata i Srba na području Hrvatske u devedesetima, no, također, za ilustraciju će se koristiti primjeri iz drugih suđenja, ukoliko je na njima dotaknuta neka od navedenih tema. Istraživanje će se fokusirati na svjedočanstva eksperata i direktnih sudionika događaja, bilo da se radi o pripadnicima političke elite ili prominentnim intelektualcima, diplomatima i aktivistima koji su sudjelovali u ratovima u Jugoslaviji. Razlog takvom odabiru je veliki opseg materijala dostupan pri online arhivi Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, kao i činjenica da su se povijesni prijevori najčešće javljali upravo u toku tih suđenja.

/ Etnički nacionalizam i Velika Srbija – karakter i geneza nacionalizma u Jugoslaviji

Suđenje lideru Srpske radikalne stranke Vojislavu Šešelju bilo je na neki način jedinstveno, upravo stoga što je tužilaštvo odlučilo Šešeljevu krivicu najuže povezati s njegovom nacionalističkom ideologijom. Dok su se suđenja brojnim drugim optuženicama uglavnom ograničavala na konkretne okolnosti ratnih djelovanja i utvrđivanje konkretne zapovjedne odgovornosti za zločine, tužilaštvo je u procesu Vojislavu Šešelju nastojalo dokazati uzročno-posljedičnu vezu između javnog promoviranja nacionalizma i ratnih zločina poput genocida i etničkog čišćenja. Takav pristup iziskivao je definiranje nacionalizma kao povijesno uvjetovanog političkog sistema. No u govorima optužbe

sam nacionalizam je često ostao nedefiniran, te se inzistiralo na razlikovanju “uobičajenog nacionalizma” od nacionalizma prisutnog tijekom ratova u bivšoj Jugoslaviji. U optužnici podignutoj protiv Vojislava Šešelja, tužilaštvo Haškog suda navodi kako je Šešelj indoktrinirao svoje dobrovoljce “ekstremnom etničkom retorikom” (ICTY-Indictment, 2003: 4). Tijekom suđenja, tužiteljica Dahl će u uvodnoj riječi govoriti o opasnostima posebne vrste nacionalizma koju je zagovarao Vojislav Šešelj. U jednom ekskursu ona tvrdi da “moli da dođe dan kad će nestati ‘ratoborni nacionalizam’ koji je dao svijetu frazu ‘etničko čišćenje’” (IT-03-67-T, 2007: 1794). Dahl će kasnije pokušati na pojednostavljen način jasnije odrediti ratoborni nacionalizam:

On [Šešelj] se naziva najvećim živućim srpskim nacionalistom, ali u krivu je. Nacionalni ponos ne iziskuje strah i mržnju i uništenje kultura i religija koje se razlikuju od vlastite. Dokazi će pokazati da je upravo to model nacionalizma kojeg je gospodin Šešelj zagovarao tijekom perioda pokrivenog optužnicom između 1991. i 1993. godine. On ne pokazuje žaljenje zbog toga ni danas. Njegov model nacionalizma je šovinistički, ratoboran i toksičan za sve. (IT-03-67-T, 2007: 1795)

Dodatna definicija kroz opreku pojavit će se malo kasnije u uvodnoj riječi kad se Šešeljev model nacionalizma definira kao “etnički” nacionalizam, nasuprot “građanskom” nacionalizmu (*ibid.*). Na sličnu diferencijaciju pozvat će se i svjedok ekspert Ton Zwaan u svom izvještaju na suđenju Slobodanu Miloševiću. Zwaan je, pišući o jačanju nacionalističkih ideologija koje prethode genocidu, spomenuo kako se nacionalističke ideologije nalaze na spektru od “umjerenog patriotizma i građanskog nacionalizma do radikalnog i ponekad ekstremističkog (rasističkog) etnokulturnog nacionalizma s druge strane” (Zwaan, 2003: 28). Zwaan u svom izvještaju nije spominjao sukobe na području Jugoslavije, već je pisao o okolnostima u kojima dolazi do genocida na temelju ranijih povijesnih događaja. Zwaan je jačanje ekstremnog etnokulturnog nacionalizma nasuprot građanskom prepoznao u povijesnim primjerima njemačkog nacionalsocijalizma nakon 1933., turskog radikalnog nacionalizma nakon 1913., hutuovskog nacionalizma nakon 1990. i u Kambodži nakon uspona Crvenih Kmera (*ibid.*). Analogiju s nacističkom Njemačkom, Kambodžom i Ruandom će iskoristiti i tužiteljica Dahl na suđenju Vojislavu Šešelju:

Ovaj nas slučaj navodi da se zapitamo kako se ovakvo nešto može dogoditi. Kako dolazi do kolektivnog nasilja? Kako se

susjed okreće protiv susjeda? Odgovor nalazimo u temeljima ljudske prirode. Dokazat ćemo kako je svaka osoba podložna uvjetovanju baziranom na strahu i kako je u uvjetima krize, kakvi su se razvili u bivšoj Jugoslaviji, potreban samo mali korak od svakodnevnog života u zajednici do strašnog i nasilnog uništenja zajednice. Povijest nas opetovano uči banalnosti zla i kako obični ljudi u nezamislivim okolnostima mogu počinuti najužasnija djela, od nacističke Njemačke, preko Kambodže i bivše Jugoslavije do Ruande, ti zločini nisu zabludjela djela nekolicine psihopata, već su rezultat toga što su politički i vojni vođe podučavali brutalnu i ratobornu ideologiju umjesto mira i građanskog nacionalizma... (IT-03-67-T, 2007: 1812)

U ovom podužem i pomalo nejasnom izlaganju glavne tužiteljice koristi se nekoliko diskurzivnih pretpostavki na kojima će haško tužiteljstvo u ovom slučaju graditi vlastitu definiciju nacionalizma i etnički motiviranih ratnih zločina. Prva od njih je presumpcija ljudske prirode kao inherentno sklone nasilju i podjelama u određenim okolnostima krize. Radi se o gotovo hobbesijskoj definiciji: strah i manipulacija tim osjećajima navode obične ljude na nehumana djela. Dahl evocira i pojam banalnosti zla, preuzet od Hanne Arendt, te ga zapravo uzdiže na nivo povijesno dokazive maksime, zajedničkog faktora svih zločina protiv čovječnosti od nacističke Njemačke, preko Kambodže i Jugoslavije do Ruande. No izvor te banalnosti zapravo je u ovaj put neimenovanoj “brutalnoj i ratobornoj ideologiji”, što implicira znak jednakosti između svih povijesnih ideologija optuživanih za zločine. Nasuprot njima, ponovno se nalazi građanski nacionalizam, kao oblik ideologije koji štiti ljude od toga da ih njihovi vođe zavedu na put zločina. Ono što vidimo u ovom govoru zapravo je performativno nastojanje tužilaštva da legitimira jedan specifičan oblik nacionalizma kao etički i povijesno prihvatljiv, zapravo ponekad čak i nužan i neophodan ako se žele spriječiti zločini. Da bi se to postiglo, povijest nasilja se zapravo svodi na povijest ideoloških sustava koji manipuliraju ljudima pomoću straha i imaju ratoborne ciljeve. Sintagma “brutalna ideologija” zapravo služi kao civilizacijska crta razgraničenja: neke ideologije su primitivne, invociraju “tamnu stranu ljudske prirode”, koriste se negativnim emocijama poput straha, koje su u stanju preko noći uništiti čitave zajednice. Takvo razgraničavanje ima svoju genealogiju u samim počecima proučavanja nacionalizma u modernoj političkoj filozofiji.

Podjela na “građanski” i etnički “ekstremni” nacionalizam podsjeća na diferencijaciju zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih nacionalističkih ideologija koju je uveo američki filozof Hans Kohn u svom djelu “Ideja nacionalizma” iz 1944. godine, veoma popularnom u političkoj teoriji za vrijeme Hladnog rata. Za Kohna, postoji fundamentalna razlika između nacionalizma zapadnoeuropskih zemalja i Sjedinjenih Američkih Država i zemalja istoka Europe. Ta razlika se, za Kohna, sastoji u činjenici da “američka nacija (čiji je *nation-forming* izvršio presudan utjecaj na francuski i britanski nacionalizam) nije formirana pomoću ‘prirodnih’ čimbenika krvi i tla, niti zajedničkim sjećanjem na dugu povijest, nego univerzalnim prosvjetiteljskim idejama” (Kohn, 2017). Većina europskih zemalja nije uspjela slijediti taj model izgradnje nacije, već je kod njih prevladao “etnički nacionalizam”. Za Kohna, etnički je nacionalizam suprotstavljen univerzalnom karakteru zapadnih nacionalizama (kao primjere Kohn navodi nizozemski, američki, britanski, francuski i švicarski nacionalni pokret) i on se bazira na etničkoj isključivosti i porijeklu, a dominantno se razvio u Srednjoj i Istočnoj Europi, u kojima formiranje država nije prethodilo razvoju nacionalističke etnologije i koje su, prema tome, sklonije autoritarnim i afektivnim koncepcijama nacionalne ideje (Kohn, 2017) formirane oko određene etničke skupine. Kohnov su model preuzeli i brojni kasniji teoretičari. Na primjer, John Plamenatz je razlikovao “zapadne” nacionalizme, vezane uz liberalne ideje i razvijene i centralizirane institucije visoke kulture, i “istočne” nacionalizme, nastale u društvima s “nedovoljno razvijenom” visokom kulturom i decentraliziranom i kaotičnom mrežom lojalnosti srodstva, teritorija i religijske pripadnosti (Plamenatz, prema Gellner, 1983: 100). A za Charlesa Kupchana etnički nacionalizam je temeljen na zajedničkom porijeklu pripadnika neke zajednice (vidljivom u fizičkim karakteristikama, religiji, jeziku i zajedničkim precima), dok je građanski nacionalizam definiran pomoću državljanstva i političke participacije (Kupchan, 1995: 4).

Nije teško uočiti opasne manjkavosti tog modela kao interpretativnog okvira za proučavanje uzroka etničkog nasilja. Jedna od najočitijih je perpetuiranje upisanih orijentalističkih i balkanističkih stereotipa u opisima političkih procesa. Dihotomija “obrazovanog”, “kulturnog” i “centraliziranog” Zapada i “kaotičnog” i “nasilnog” Istoka upisana je u navedenu podjelu nacionalizama i glavni je mehanizam objašnjenja percipiranih razlika u nacionalističkim ideologijama. Također, postoji snažno promatranje političkih tendencija u navedenim zajednicama kao homogenih i uniformnih, te se postulira izoliranost

procesa nacionalne unifikacije na “Zapadu” od ekvivalentnih procesa na “Istoku”, nasuprot novijim povjesničarima dugog devetnaestog stoljeća koji ističu globalnu povezanost modernizacijskih procesa i procesa izgradnje nacionalnih zajednica. Uz to, teško je pomiriti navodni “prosvjetiteljski” i “unificirajući” karakter zapadnih nacionalističkih ideologija s primjerima rasne, religijske i etničke diskriminacije u modernoj povijesti navedenih zemalja, poput kolonijalne eksploatatorske prošlosti Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske te segregacije i ropstva u brojnim savezanim državama SAD-a. S druge strane, na području koje je za navedene teoretičare prostor etničkog nacionalizma nastajale su političke zajednice poput Sovjetskog Saveza i Jugoslavije. Dominantne politike tih zajednica često su se trudile, više ili manje uspješno, nadrasti etničke podjele i zamijeniti ih unificiranim ujedinjujućim politikama koje nisu inzistirale na dijeljenom porijeklu članova zajednice.

Odabir modela jasne dihotomije između pozitivno okarakteriziranog građanskog i negativno okarakteriziranog etničkog nacionalizma rezultirao je stavljanjem naglaska upravo na izrazito etnički obilježene aspekte diskursa i djelovanja pojedinih aktera rata u Jugoslaviji. Svjedočeci kao ekspert u procesu Vojislavu Šešelju, američki sociolog Timothy Oberschall fokusirao se upravo na retoričko potenciranje straha od pripadnika drugih etničkih skupina kao na ključni element nacionalističkog diskursa. Na pitanje suca Antonettija o razlici između standardnog političkog diskursa i diskursa Vojislava Šešelja, Oberschall je odgovorio kako je osnovna razlika u odnosu prema istini i emocijama koji te dvije vrste diskursa izazivaju kod slušatelja. Standardni politički diskurs, kojeg je Oberschall nazvao “deliberativnim diskursom”, izbjegava pojmove koji upućuju na prijetnju, strah, osvetu ili odmazdu. S druge strane, diskurs kakvim se služio Šešelj spada u domenu propagande, te je “pun prijetnji i ostalih retoričkih i inih sredstava koji čine ljude anksioznima, uplašenima, te neprijateljski i nepovjerljivo raspoloženima jedne prema drugima” (IT-03-67-T, 2007: 1972—1973). U svom unakrsnom ispitivanju, Šešelj je Oberschallu spočitnuo kako i *mainstream* diskurs političara na Zapadu zna izaći izvan okvira deliberativnog diskursa. Kao primjer, naveo je uvrede koje je španjolski kralj Juan Carlos uputio Hugu Chávezu na summitu iberoameričkih nacija 2007. godine te usput bizarno skrenuo raspravu na pitanje monarha povijesno-kolonijalističke nacije koji vrijeđa demokratski izabranog predstavnika jedne od nekadašnjih kolonija. Umjesto da nazove taj ispad neprimjerenim, Oberschall je branio Juana Carlosa i svalio krivnju na Chaveza, te se upustio

u prepirku o upitnom legitimitetu Chavezove vlasti, što je izazvalo iritiranu reakciju suca Antonettija (IT-03-67-T, 2007: 2196—2197). U završnoj riječi optužbe, Lisa Biersay je nekoliko puta dovela u jasnu vezu Šešeljevu retoriku, naročito često korištenu retoričku figuru o “rijekama krvi” (IT-03-67-T, 2012: 17173), te je u nekoliko navrata nazvala Šešeljev diskurs, politiku i ciljeve “ultranacionalističkima” a da nije pobliže objasnila u čemu je suština “ultranacionalizma” osim kvalifikacije da on promovira etničku homogenost (IT-03-67-T, 2012: 17151). Šešeljev diskurs kvalificirala je kao “propagandu progona” koja je “zatrovala” dobrovoljce Srpske radikalne stranke i navela ih na činjenje zločina (IT-03-67-T, 2012: 17181). I ostali predstavnici tužilaštva će u nastavku koristiti metafore trovanja ili zaraze kad budu referirali na nacionalistički diskurs. Tužiteljica Hochauser, govoreći o zločinima o Vukovaru, reći će kako je “propaganda optuženog zarazila srpske snage u Vukovaru, navevši ih da ubiju svakog nenaoružanog Hrvata” (IT-03-67-T, 2012: 17208). Premisa o posebnom karakteru nacionalizma naroda bivše Jugoslavije sad je spojena s drugim retoričko-diskurzivnim elementom potrebnim za objašnjavanje međuetničkog nasilja: onim poistovjećivanja čitavih etničkih grupa ili populacija s organizmom zaraženim virusom nacionalizma preko propagande.

Može se reći kako objašnjenje pojave nacionalizma među Srbima za koje se odlučilo tužiteljstvo Haškog suda ima dva elementa. Prvi je definiranje tog nacionalizma kao “etničkog nacionalizma”, sasvim distinktivnog od legitimnih građanskih nacionalizama Zapadne Europe i SAD-a. Drugi je etabliranje propagandnog diskursa koji cilja na izazivanje straha i nepovjerenja kod određene etničke skupine kao glavnog vektora širenja tog nacionalizma. Čini se, nadalje, kako taj nacionalizam nije imao drugu svrhu osim proširenja teritorija Srbije i stvaranja etnički čistog teritorija. Teorije geneze tog nacionalizma bile su različite. Povjesničarka Audrey Budding je u svom izvještaju i svjedočenju na suđenju Slobodanu Miloševiću dala kompleksniju sliku srpskog nacionalizma od one kojoj su pribjegavali tužitelji u Šešeljevom slučaju. Naime, Budding definira nacionalističku ideologiju naroda južnoslavenskog prostora kao produkt specifičnih povijesnih događaja. Za razumijevanje povijesnih procesa na Balkanu Budding ističe važnost dvaju koncepata. Prvi je ideja Balkana kao pograničnog društva. Balkan je, prema Budding, bio regija gdje su “sukobi velikih sila trajali stoljećima, što je imalo velike posljedice za narode Balkana, prvenstveno migracije naroda koje su se događale tokom niza godina”. Stanovništvo je mijenjalo svoje mjesto boravka i miješalo se, što je utjecalo na

njegovu nacionalnu svijest i nacionalni identitet (IT-02-54-T, 2003: 24820). Drugi koncept koji Audrey Budding ističe kao bitan jeste ponavljanje ciklusa, odnosno promjena statusa – tendencija svake vlasti na Balkanu da privilegira pripadnike vlastite etničke skupine ili religije, što bi se negativno odrazilo na druge grupe, a što je bilo osobito primjetno na ruralnom nivou (*ibid.*). Istu cirkularnost opresije i nasilja na Balkanu postulirao je američki politički znanstvenik Paul Shoup, koji je svjedočio kao ekspert za obranu na suđenju Radoslavu Brđaninu. No Shoup će otići još dalje u implementaciji paradigme balkanističkog diskursa na izvore nasilja:

Antropolog koji razgovara s pojedincima u nekom selu u Bosni ili Srbiji može zapisati obiteljsku povijest te osobe do najsitnijih detalja. I ljudi pamte te detalje. I onda kad izbije nasilje, dogode se etnički obračuni i užasni zločini i osveta će se dogoditi u slučaju rata. Kao što sam rekao, mislim da je to ekstremno, ne zvuči korektno to opisati na način na koji sam ja to opisao ovdje, ali, znate, to su gorštaci. (IT-99-36-T, 2004: 24387).

Za razliku od Shoupa i Oberschalla, Budding je sklona osobitosti srpske nacionalne misli kontekstualizirati na način da ju savnjuje s drugim nacionalnim ideologijama. Nasuprot tvrdnji da je zalaganje za teritorijalnu ekspanziju nezamislivo u kontekstu građanskih nacionalizama, Budding ističe da je princip da kulturno i političko koincidira, dakle da se političke i kulturne granice poklapaju, “ključni element svakog nacionalizma” (IT-02-54-T, 2003: 24825). Budding je u unakrsnom ispitivanju istaknula kako je razlika između srpskog nacionalizma devetnaestog stoljeća i ostalih nacionalističkih ideologija bila u tome što granice srpskog identiteta nisu bile definirane sve do dvadesetog stoljeća, kad je nacionalni identitet Srba počeo biti povezivan s Pravoslavnom crkvom (IT-02-54-T, 2003: 24862). No, ako je to definiralo identitetske granice srpske nacije, one geografske neće biti određene ni na početku 20. stoljeća. Izbijanje Prvog svjetskog rata rezultiralo je stvaranjem prve jugoslavenske države, čime nacionalne granice Srbije nisu nikad bile precizno definirane, što je dovelo do percepcije kasnijih granica Republike Srbije kao nelegitimnih od jednog dijela srpskih intelektualaca (IT-02-54-T, 2003: 24826).

Na diskurs o jedinstvu Srba naslanjao se i diskurs o velikosrpskoj ideologiji. Iako se prostor posvećen filozofskim, lingvističkim i ideološkim temeljima velikosrpske ideologije može činiti pretjeranim, upravo je ulazak u dubinu

te ideje trebao pružiti sucima kontekst za razumijevanje ratnih zločina u ratovima na području bivše Jugoslavije. Može se reći kako je, u očima tužilaštva, velikosrpska ideologija činila osnovu teze o udruženom zločinačkom pothvatu, jer je pružala zajedničku zločinačku svrhu, motiv udruživanja različitih političkih i vojnih aktera, te konačan cilj prema kojem je udruženi pothvat usmjeravao svoje djelovanje. U samim formulacijama udruženog zločinačkog pothvata tužitelji su navodili dva povezana cilja. Prvi je bio prisilno preseljenje nersrpskog stanovništva s određenih područja, a drugi pridruživanje tih područja državnoj tvorevini u kojoj bi dominirali Srbi (ICTY, Milošević indictment, 2001: 3). Yves Tomic, sudski ekspert u suđenju Vojislavu Šešelju, napisao je detaljan izvještaj o ideologiji “Velike Srbije” koji je upravo trebao dokazati kako je teritorijalno širenje i stvaranje etnički čistih teritorija činilo osnovu političkog i vojnog djelovanja Vojislava Šešelja. Yves Tomic je u svom izvještaju istaknuo kontinuitet između srpskog nacionalnog pokreta i ostalih europskih nacionalnih pokreta u 19. stoljeću. Tomic je rekao kako je nacionalna ideologija postavila za svoj cilj ujedinjenje svih Srba u jednu državu i kako se taj cilj nije ni po čemu razlikovao od onog kojeg su u to vrijeme postavljali drugi nacionalni pokreti. Tu tezu je nadalje potkrijepio citatom iz knjige britanskog filozofa Johna Stuarta Milla *Considerations on Representative Governments*, u kojoj Mill ističe kako je poklapanje granica vlasti s granicama naroda nužna pretpostavka slobodne vlasti (Tomic, 2008: 21). Taj je koncept nacionalizma Tomic nazvao etničkim, što zapravo predstavlja kontradikciju s ranijim tezama Tužilaštva o etničkom nacionalizmu kao posebnosti jugoslavenskih naroda. Također, Tomic negira postojanje povijesnog kontinuiteta između srpskog “etničkog” nacionalizma 19. stoljeća i kasnijeg nacionalizma Srpske radikalne stranke. Za Tomića, postoje dva izvora radikalskog nacionalizma. Prvi njegov genealoški krak izvire iz političkog rada Srpskog kulturnog kluba, organizacije koja je 1930-ih djelovala u krajevima Kraljevine Jugoslavije naseljenima Srbima. Od 1939. godine, neki su članovi Srpskog kulturnog kluba predlagali iseljavanje nersrpskog stanovništva s Kosova i Vojvodine. Upravo je djelovanje Srpskog kulturnog kluba predstavljalo prekretnicu u srpskoj nacionalnoj ideologiji jer su tad prisilna premještanja stanovništva predstavljena kao metoda postizanja etničke homogenosti, nužna kako bi se u okviru izmiješane etničke slike jugoslavenskog prostora postiglo poklapanje kulturnih i političkih granica, dok srpski nacionalni ideolozi 19. stoljeća nisu razmišljali na taj način (Tomic, 2008: 32). Drugi izvor suvremene velikosrpske ideologije Tomic nalazi kod Stevana Moljevića,

člana Izvršnog odbora Centralnog nacionalnog komiteta Kraljevine Jugoslavije, političkog krila Jugoslavenske vojske u otadžbini Draže Mihailovića. Moljević je u dokumentu naslovljenom “Homogena Srbija”, objavljenom 1941. godine, predvidio transformaciju Jugoslavije u tri teritorijalne jedinice – srpsku, hrvatsku i slovensku. Granice tih jedinica su trebale grubo slijediti etničku distribuciju triju jugoslavenskih naroda, a njihova homogenost se trebala ponovno osigurati deportacijom drugih naroda (Tomic, 2008: 44). U unakrsnom ispitivanju, Šešelj je krenuo osporavati moderan karakter velikosrpske ideologije, te je njezine izvore legitimirao u planovima grofa Đorđa Brankovića za obnovu srednjovjekovne srpske države (IT-03-67-T, 2008: 3231).

Primjer koji možda najbolje ilustrira kompleksnu i često kontradiktornu prezentaciju povijesti velikosrpske ideje pred Haškim sudom tiče se svjedočenja Vojislava Šešelja kao svjedoka obrane na suđenju Slobodanu Miloševiću. Prilikom svjedočenja, Milošević je krenuo ispitivati Šešelja o izvorima ideje Velike Srbije koju je Šešelj tijekom 1990-ih otvoreno zastupao. Šešelj je počeo objašnjavati kako ta ideja apsolutno nije kompatibilna s idejom progona katolika i muslimana, jer se Hrvate i Muslimane smatra Srbima katolicima i Srbima muslimanima. Tome se pridružio i prijatelj suda Kay, koji je citirao dijelove optužnice u kojima se ideja Velike Srbije spominje kao Miloševićev program. Na to je tužitelj Nice počeo govoriti kako je tužilaštvo uvijek bilo oprezno oko povezivanja velikosrpske ideologije s progonom drugih naroda (IT-02-54-T, 2005: 43202—43203). U pomalo bizarnoj i konfuznoj diskusiji, sudac Robinson je morao podsjetiti tužitelja Nicea da je velikosrpska ideologija osnova za spajanje svih optužnica u kojima se spominje udruženi zločinački pothvat (IT-02-54-T, 2005: 43205). Nice je zatim krenuo objašnjavati da postoji razlika između koncepta da svi Srbi žive u istoj državi, što je bio Miloševićev pragmatičan stav, i velikosrpske ideje kao “emotivnog ili filozofskog koncepta”. Milošević je iskoristio konfuziju tužitelja da poentira kako tužilaštvo zapravo želi poistovjetiti jugoslavensku i velikosrpsku ideju, na što je Nice počeo negirati kako je ostvarenje velikosrpskih ciljeva bilo motiv udruženog zločinačkog pothvata. Sudsko vijeće je zatim citiralo dijelove optužnice u kojima tužilaštvo upravo to tvrdi (IT-02-54-T, 2005: 43207). Čini se da je oslanjanje tužilaštva na historijske izvore srpskog nacionalizma upravo oslabilo argument kako se radilo o posebnoj vrsti nacionalističke ideologije i kako je ona služila kao motiv počinjenja ratnih zločina. Na tom će tragu biti i formulacije većine sudaca u presudi Vojislavu Šešelju iz 2016. godine.

U presudi u predmetu protiv Vojislava Šešelja, suci su uglavnom ignorirali svjedočenja o karakteru srpskog nacionalizma, a težište je stavljano na instrumentalne ciljeve Šešeljevog diskursa u danom trenutku. Sudsko vijeće je, pri utvrđivanju krivnje, najviše zanimalo jesu li pojedini govor ili izjava bili izrečeni s namjerom poticanja konkretnih ratnih zločina, ili u neku drugu svrhu poput podizanja morala trupa ili kreiranja vlastitog političkog imidža (IT-03-67-T, 2016: 96—97). Šešeljev plan formiranja Velike Srbije većina u sudskom vijeću je proglasila političkim, a ne kriminalnim ciljem, stavivši ga u neposredni kontekst odcjepljenja Hrvatske i BiH od Jugoslavije (IT-03-67-T, 2016: 68). Sudsko je vijeće u presudi eksplicitno citiralo velik dio Šešeljevog svjedočenja na suđenju protiv Miloševića, kako bi poentiralo da je pokušaj tužilaštva da udruženi zločinački pothvat ukorjeni u specifičnoj nacionalističkoj ideologiji u najmanju ruku konfuzan (IT-03-67-T, 2016: 86). Izdvojeno mišljenje sutkinje Flavie Latanzzi u istom predmetu fokusiralo se na govor Vojislava Šešelja u selu Hrtkovci kao na primjer govora mržnje koji su međunarodni sudovi već osuđivali. Pritom se pozivala na praksu nürnberškog suda, gdje je Julius Streicher osuđen zbog antisemitske propagande, kao i na primjer “medijskog suđenja” pred Međunarodnim krivičnim sudom za Ruandu (Latanzzi-IT-03-67-T, 2016: 16). Iako je prizivno vijeće Haškog suda uvažilo argumente sutkinje Latanzzi, činjenica je da se taj čin govora mržnje odnosio na direktno poticanje na nasilje usmjereno protiv pripadnika hrvatske nacionalne manjine na prostoru Savezne Republike Jugoslavije i sama argumentacija ga nije dovela ni u kakvu vezu sa samom velikosrpskom ideologijom.

/ Retradicionalizacija i sjećanje: Drugi svjetski rat i antropologija povijesti i nasilja

U ranije citiranim primjerima ekspertskih izvještaja i svjedočenja Audrey Budding i Paula Shoupa primjećuje se tendencija da se povijest jugoslavenskog prostora opisuje u cikličkim terminima: jedna etnička skupina dobiva disproportionalnu moć nad drugom, nakon čega dolazi do obrata i najčešće do osvete. Takav okvir neprestanih krugova nejednakosti i osvete, često prouzrokovan uplivom vanjskih političkih aktera, bit će često prizivan od strane obrane. Obrana haških optuženika je pokušala koristiti povijesne događaje kao uzrok trenutnih ratnih sukoba i zločina, kako bi skrenula odgovornost

sa sebe i okrivila apersonalne historijske procese za rat. Povijesni događaj kojeg se u slučaju ratnog sukoba u Hrvatskoj učestalo prizivalo bio je Drugi svjetski rat, te genocid kojeg su ustaške vlasti provele nad srpskim, židovskim i romskim stanovništvom. Iskustvo Drugog svjetskog rata je u obrani haških optuženika služilo kao motiv mobilizacije hrvatskih Srba protiv HDZ-ove vlasti. Paul Shoup, politolog istaknuto orijentalističkih i balkanističkih pogleda na Balkan, bio je angažiran kao svjedok obrane na suđenju Radoslavu Brđaninu, predsjedniku Kriznog štaba SAO Bosanske Krajine optuženom za zločine protiv čovječnosti, kršenja Ženevske konvencije i zakona i običaja ratovanja. U glavnom ispitivanju, Shoup govori o bosanskom (i, šire, jugoslavenskom) društvu kao o društvu u kojem su etničke podjele i nasilje tinjali ispod površine. Drugi svjetski rat je imao neizmjeran utjecaj zbog pokolja i genocida koji su se dogodili (IT-99-36-T, 2004: 24349). I pored tinjajućih etničkih napetosti i sjećanja na genocid u Drugom svjetskom ratu, za Shoupa je nasilje element svakodnevice prostora Krajine i Bosne, pograničnih prostora gdje su ljudi “živjeli s puškom u ruci”. U prilog svojoj tezi o inherentno nasilnom životu na pograničnim prostorima Shoup poseže za izvještajem nizozemskog antropologa Marta Baxa o slučaju krvne osvete u Međugorju iz 1980-ih godina (Shoup, 2004: 44—45). Shoup povezuje teoriju “drevne etničke mržnje” s balkanističkim predodžbama o Bosni i Krajini kao prostorima “polumodernog” razvitka i utjecaju kolektivnog sjećanja na povijesne događaje u zajednicama koje su za Shoupa obilježene tradicionalnim načinom života. Citirajući antropološku studiju Gera Duijzingsa, Shoup postulira kako u Istočnoj Bosni postoji “... višestrukost ‘povijesti’ i ‘sjećanja’” koji su često u kontradikciji jedni s drugima. Pogledi na povijest se razlikuju između pripadnika različitih etničkih skupina, podržavatelja različitih ideologija (na primjer, nacionalisti nasuprot komunistima), kao i između tradicionalnih ruralnih i modernih urbanih slojeva društva. Najbitnije otkriće je da se pogledi na povijest mogu sukobljavati i unutar istovjetnih pojedinaca u njihovim pokušajima da pomire kontradikcije i konstruiraju vlastite koherentne priče. Ljudi “stvaraju” povijest zamišljajući i konstruirajući prošlost na način koji je relevantan u sadašnjosti i postupajući u skladu s tom poviješću. Pritom povijesne činjenice same ne utječu na njihove postupke, već su mnogo relevantnije kulturno posredovane reprezentacije povijesnih činjenica (Shoup, 2004: 45). Dakle, kulturno uvjetovane cikluse nasilja, između ostalog, proizvodi i slabost institucionalnih narativa o povijesti. Višestrukost sjećanja na prostoru bivše Jugoslavije ovdje nužno dovodi do

društava obilježenih stalnim podjelama u kojima vaninstitucionalno nasilje probija čim oslabi moć centralnih institucija vlasti. Slika jugoslavenskog prostora je u Shouповom spoznajnom okviru isključivo hobbesijanska, a njezino uklapanje u narativ obrane na Brđaninovom suđenju zapravo implicira kako je jedina krivica nosilaca političke i vojne vlasti tijekom devedesetih u nemoći da spriječe probijanje etničkog nasilja. Pri definiranju aktera etničkog nasilja, Shoup se poziva na francuskog povjesničara islama Xaviera Bougarela i defini- ra ga kao “neasimilirani produkt urbanog života”, doseljenika u gradove koji je nakon sloma tradicionalnog ruralnog života reaktivirao klanske i srodstvene mehanizme solidarnosti kako bi preuzeo pojedine strukture urbanog života, poput policije i organiziranog kriminala (Shoup, 2004: 46). Početke takve “tihe” retradicionalizacije i zarobljavanja institucija od strane “dinaridskog čovjeka” u jugoslavenskom društvu Shoup stavlja u šezdesete godine 20. stoljeća. Shoup svjedoči kako je i sam boravio u Jugoslaviji 1953. godine i kako se ispod etničkog sklada i velikog legitimiteta kojeg je komunistička vlast uživala nazirala priroda etničkih napetosti i kako se na ulici u Hrvatskoj ili Srbiji moglo naći ekstremne nacionaliste koji su sudjelovali u etničkom nasilju Drugog svjetskog rata i koji su mu, kao američkom studentu, prepričavali alternativne poglede na povijest (IT-99-36-T, 2004: 24351). Kombinacija brojnih neprilagođenih “poluurbanih” ljudi i “ruralnih intelektualaca” koji su u traumatičnom vremenu raspada komunističkog poretka prigrlili nacionalizam bila je odgovorna za legitimaciju nacionalističkih ideologija, naročito u zajednicama u kojima je sjećanje na Drugi svjetski rat bilo još svježije (Shoup, 2004: 47).

Shoup kao ekspertni svjedok obrane vidi nasilje u jugoslavenskim ratovima kao još jednu točku u dugoj povijesti etničkog nasilja balkanskih prostora, posredovano kolektivnim sjećanjem. Shouпов povratak Balkanu kao svojevrsnom epistemičkom konceptu odražava jedan dio perspektiva koje su od devedesetih uskrsnule među europskim i američkim intelektualcima. Radi se o diskursu koji opisuje Balkan kao prostor europskog Drugog, zaostao u prošlosti, primitivan i nerazvijen, upravljani strastima, nasuprot europskom prosvjećenom racionalizmu (Todorova, 2009: 18). Kod Shoupa, taj prostor je “polumoderan”, prepun hibridnih identiteta zarobljenih između urbanog i ruralnog, afektivnog i intelektualnog; to je prostor u kojem je sjećanje na nasilje stalno prisutno. U slučajevima slabljenja središnje vlasti, uskršavanje kolektivnog sjećanja na prijašnje masakre, genocide i progone nužno rezultira novim razbuktavanjem etničkog nasilja. Rezultat takve perspektive sklanja

odgovornost s političkih aktera jugoslavenske krize i prebacuje je na međunarodnu zajednicu, koja, po Shoupu, nije na vrijeme reagirala na upozorenja o neumitnosti građanskog rata u slučaju raspada Jugoslavije (IT-99-36-T, 2004: 24297). Mjesto sjećanja na Drugi svjetski rat u narativima obrane ključno je upravo zato što smješta ratne zločine izvan djelokruga pojedinaca i vraća ih u problematično i mutno koncipiranu balkansku kulturu nasilja. Također, narativ prizivanja sjećanja na Drugi svjetski rat traži uzroke početka rata u Hrvatskoj u postupcima hrvatskih vlasti, nekad ih protežući na mjesto genocida nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u institucionalnom pamćenju Jugoslavije. Pojedini eksperti konceptualiziraju neku vrst etničke kolektivne svijesti Srba u Hrvatskoj pomoću neortodoksnih historijskih pristupa. Milan Bulajić, poznati i kontroverzni jugoslavenski diplomat i povjesničar Holokausta, svjedočio je kao svjedok ekspert za obranu na nedovršenom procesu protiv gradonačelnika Vukovara Slavka Dokmanovića. Njegov kratki ekspertski izvještaj nosio je naziv “Istorijsko psihološki razlozi političkog ponašanja Srba u Hrvatskoj (nakon dolaska na vlast političke partije ‘Hrvatske Demokratske Zajednice’)”. Već sam naslov tog izvještaja pokazuje kako se autor, spajanjem povijesnog i psihološkog, oslanja na u historijskoj znanosti kontroverznu i u *mainstreamu* nepriznatu metodu psihohistorije, discipline koja je pokušala konceptualizirati kolektivne psihološke mehanizme kao pokretače povijesnih procesa. U prvoj rečenici izvještaja Bulajić navodi kako je “[k]olektivna svest ili kolektivno osećanje jednog naroda ili dela naroda [...] istorijska i politička činjenica prvog reda”, te da je ona “opšte društveni i mentalni ambijent u kojem se zbivaju politički događaji” (Bulajić, 1998: 1). Naravno, kolektivna svijest kakvu Bulajić postulira nije određena samo trenutnim stanjem, već i poviješću koju čine “istorijska sećanja, uspomene i naročito tako teške kolektivne traume kao što je bio genocid kojeg su Srbi doživeli u nacističkoj tvorevini ‘Nezavisnoj Državi Hrvatskoj’” (*ibid.*). Kolektivna svijest naroda je dakle za Bulajića bila definirana “istorijskim sećanjem”, posebnim oblikom pamćenja razdvojenim od čisto individualnih uspomena. Može se reći da Bulajić slobodno spaja psihoanalitičke pojmove i primjenjuje ih kao okidač kolektivnog postupanja, a genocid Drugog svjetskog rata služi kao arhetipsko mjesto traume, katalizator političkog djelovanja kolektiva. Trauma genocida nad Srbima u Drugom svjetskom ratu i djelomična rehabilitacija ustaškog režima koja se dogodila s dolaskom HDZ-a na vlast za Bulajića predstavlja glavni psihološki motiv političkog djelovanja hrvatskih Srba:

Dolazak na vlast "Hrvatske Demokratske Zajednice" sa dr. Tudjmanom na čelu označio je povratak na scenu dobrog dela programa ustaškog pokreta. Ulice i škole u Hrvatskoj počele su dobivati imena ustaških prvaka, a simpatizeri ustaškog pokreta ili neki članovi dobili su značajno mesto u strukturi nove hrvatske vlasti. U političkom govoru novog režima pripadnici tog pokreta bili su samo "borci za hrvatsku državu". Ideolog ustaškog pokreta Mile Budak dobio je sva priznanja Tudjmanovog režima, uključujući i objavljivanje sabranih dela. Kod Srba u Hrvatskoj to je proizvelo panični kolektivni strah od obnove izvornog političkog programa i prakse ustaškog pokreta. (Bulajić, 1998: 4)

Bulajićeva teorijska konceptualizacija psihološkog izvora političkog ponašanja podrazumijeva da narodi djeluju iz kolektivne pozicije, to jest ona implicira nekakvo "kolektivno nesvjesno" etničkih skupina. Iako mnogo govori o osjećaju straha zbog vraćanja krvave prošlosti i ponavljanja historijske traume, njegov ekspertni izvještaj ne eksplicira nikakve mehanizme kulturnog transfera kojima se sjećanja prenose, čuvaju i vežu uz određene emocije. Možemo reći da je njegova teorija povijesnog znanja i (o)sjećanja u potpunosti metafizička i svediva na esencijaliziranje nacionalne povijesti kao nečeg što postoji u umovima ljudi posve odvojeno od kulturnih praksi i uz njih vezanih spoznajnih mehanizama.

U svom svjedočenju, Bulajić navodi kako smatra da su dublji izvori tog kolektivnog straha i traume u propustu jugoslavenskog komunističkog režima da na zadovoljavajući način komemorira i prizna stradanje Srba:

U stvari osnovni problem kako ga ja vidim i uzrok trenutne tragedije naroda Jugoslavije leži u činjenici da ustaška genocidna država, Nezavisna Država Hrvatska, nije nikad provela denacifikaciju kakva je bila provedena u Njemačkoj. (IT-95-13a-T, 1998: 2398)

Potaknut pitanjem Dokmanovićeve odvjetnika Tome File, Bulajić govori kako socijalistička Hrvatska nije imala svog Willyja Brandta koji bi se ispričao Srbima za stradanja tijekom Drugog svjetskog rata, te je istakao kao osobito poraznu činjenicu da Josip Broz Tito nikad nije posjetio Jasenovac (IT-95-13a-T, 1998: 2399). Nedostatak adekvatne kazne za počinitelje genocida nad Srbima je utjecao na ponašanje hrvatskih Srba 1991. – oni su početak diskriminacije

i progona Srba 1990. i 1991. vidjeli kao nastavak “onog što je bilo započeto tijekom Drugog svjetskog rata” (IT-95-13a-T, 1998: 2399).

Prizivanje sjećanja na Drugi svjetski rat bilo je jedna od tehnika obrane kojima je pribjegavao i Slobodan Milošević. Pritom, on je često implicirao postojanje neformalnog kolektivnog pamćenja u zajednicama, tako da je uvijek povezivao događaje koji su se na nekom području dogodili početkom devedesetih sa iskustvom Drugog svjetskog rata na istom području. Tako se, prilikom unakrsnog ispitivanja Đure Matovine, Milošević osvrnuo na Zapadnu Slavoniju kao na poprište ustaških zločina:

“Je li točno da je upravo Zapadna Slavonija, regija iz koje dolazite, imala velike ožiljke od masovnih zločina počinjenih tijekom Drugog svjetskog rata, upravo pod zastavom koju sam maloprije spomenuo [zastava sa šahovnicom, *nap. aut.*]? Na primjer, događaj koji se dogodio 13. januara 1942., na pravoslavnu Staru godinu, kad su ustaše iz Podravske Slatine okružile selo Kometnik kraj Voćina i masakrirale 275 stanovnika” (IT-02-54-T: 2002: 11103). Sličnu liniju ispitivanja primijenio je i Vojislav Šešelj prilikom ispitivanja zaštićenog svjedoka vs-004. Tijekom unakrsnog ispitivanja, Šešelj je počeo ispitivati svjedoka o njegovoj obiteljskoj povijesti, činjenici da su mu članovi obitelji stradali u Jasenovcu i pokušajima nove HDZ-ove vlasti da umanji broj žrtava u Jasenovcu (IT-03-67-T, 2008: 3546—3547). Kao ni Đuro Matovina, koji se pojavio kao svjedok na suđenju Miloševiću, ni zaštićeni svjedok vs-004 nije ekspert za povijest Drugog svjetskog rata. Obojica optuženih traže od svjedoka da svjedoče o živom sjećanju na povijesne događaje koji su se dogodili prije njihovog rođenja. Iako se radi o svjedocima optužbe, ni Matovina ni vs-004 ne poriču da se sjećaju događaja: Matovina čak naglašava da se o masakrima na području Voćina javno pričalo i da je to bio poznat događaj. Takvim svjedočenjem optuženi predstavljaju izvedbu kojom pokazuju važnost sjećanja na Drugi svjetski rat u zajednicama iz kojih svjedoci dolaze i koje su kasnije postale poprište ratnih zločina. Dok optužba uvijek zazire od povezivanja historijskih događaja u velike narative koji bi potencijalno učinili da se uloge optuženika čine neznatnima, obrana se trudi naglasiti kontinuitet između pola stoljeća udaljenih povijesnih događaja.

Uz to, Miloševićevo ispitivanje, Šešeljevo ispitivanje i Bulajićev izvještaj služe kako bi naglasili simboličku sličnost između političkih okolnosti početkom devedesetih i onih koje su prethodile genocidu nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Time rat čiji je uzrok tužiteljstvo karakteriziralo kao

pokušaj skupine optuženih da stvori etnički čistu državu Srba na Balkanu biva predstavljen kao obrambeni, preventivni rat.

Uz sjećanje na zločine u Drugom svjetskom ratu, optuženi i svjedoci obrane često govore o uplivu stranih velikih sila u balkansku povijest. Sam Bulajić bit će prozvan od strane tužitelja kako u svojim knjigama za raspad Jugoslavije krivi niz stranih aktera: Njemačku, Vatikan, Italiju, Austriju, Mađarsku, Hrvatsku i Sloveniju: “sve osim Srbije”, čime ga se kao eksperta htjelo diskreditirati zbog pristranosti (IT-95-13a-T, 1998: 2428). Milošević će tijekom svoje uvodne riječi obrane pustiti nekoliko snimaka koji govore o navodnom uplivu njemačkih tajnih službi u raspad Jugoslavije (IT-02-54-T, 2002: 477), dok će Šešelj u brojnim iskazima naglašavati kontinuitet njemačkog i vatikanskog upliva u povijest međuetničkih odnosa na Balkanu, pa će tako eksperta Yvesa Tomica ispitivati o utjecaju katoličkog klera na stvaranje hrvatske nacionalne svijesti kao razdvojene od srpske, za što su i suci pokazali interes, te su počeli Yvesu Tomicu postavljati potpitanja o pogledima biskupa Strossmeyera i Franje Račkog na jezične i vjerske komponente hrvatskog i srpskog nacionalnog identiteta (IT-03-67-T, 2008: 3235—3236).

Takva strategija priziva pristup kojeg je u narativima o povijesti istočnoeuropskih naroda primijetio američki slavist srpskih korijena Tomislav Longinović u svojoj studiji *Vampire Nation: Violence as Cultural Imaginary*, objavljenoj 2017. godine. Longinović, citirajući Todorovu, tvrdi kako su na Balkanu male nacije bile naoružavane i podupirane od strane moćnih saveznika radi njihovih geopolitičkih interesa. Nemoć i patnja male nacije pritom služe velikim silama za ostvarenje geopolitičkih ciljeva u regiji. Prava i imaginarna patnja te nacije-miljenika, tvrdi Longinović, biva transformirana u “kulturni imaginarij koji je uvijek na rubu racionalnog i anticipira eksploziju genocidnog gnjeva” (Longinović, 2017: 26). Po Longinoviću, upravo je kolektivno pamćenje izvor tog kulturnog imaginarija u nacionalističkim narativima o prošlosti koji uvlače nacije u “sodomazohističku ekonomiju dominacije i potčinjavanja” (*ibid.*). Perzistentnost sjećanja nasuprot službenim, institucionaliziranim narativima istovremeno služi kao razlika u odnosu prema zapadnim zemljama jer “oni koji imaju moć ne trebaju sjećanje na prijašnje rane” i kao nužan teret neophodan za formiranje modernog nacionalnog identiteta u koji se upisuju efekti nečeg što je u suštini kolonijalno nasilje (Longinović, 2017: 27). No oni bivaju inskribirani na način da su njihovi pravi historijski izvori nevidljivi. Umjesto toga, oni su upisani u nacionalne narative na način koji

pojednostavljuje kolektivnu mobilizaciju (*ibid.*). Pokušaji da se kolektivno sjećanje hrvatskih Srba etablira kao neupitna povijesna činjenica, a da se potom ta činjenica uzdigne na razinu sudske obrane, zapravo koriste isti oblik esencijalizacije historijske traume u nacionalistički narativ. Naravno, prisustvo stranih sila koje viktimiziraju pojedine etničke skupine i onemogućuju suživot potječe iz slične simplifikacije, zapravo karakteristične za nacionalističke narative povijesti kakvi su se formirali na postjugoslavenskom prostoru nakon raspada zajedničke države. Budući da optuženi svjesno ili nesvjesno nastupaju iz nacionalističke ideološke pozicije, sjećanje na historijsku traumu u njihovim interpretacijama biva istrgnuto iz pojedinačnih iskustava i životne i komemorativne prakse zajednica i uzdignuto na razinu kolektivne svijesti naroda. Šešelj se, tako, neće libiti da iskoristi osobnu traumu zaštićenog svjedoka vs-004 kako bi etablirao životnost sjećanja na genocid i prisvojio ga u ime partikularno nacionalističkih pogleda na veoma stvarnu traumu stradanja u Drugom svjetskom ratu. Pozicija tužilaštva i sudaca prema politici sjećanja, s druge strane, varira od indiferentnosti do otvorenog odbacivanja važnosti kolektivnog pamćenja za izbijanje međuetničkog nasilja. Kao predstavnici međunarodnog, liberalnog poretka, tužitelji i suci Haškog suda nastoje izolirati i ograničiti prisutnost raznolikih povijesnih narativa na presude. Njihova polazna točka je kako krivnja za zločine mora biti u što je većoj mjeri individualizirana, što automatski znači odbijanje hvatanja ukoštac sa strukturalnim i povijesnim izvorima etničke mržnje u Jugoslaviji. No takva perspektiva bit će osobito testirana u trenucima kad budu morali pružiti jasno i nedvosmisleno objašnjenje uzroka raspada Jugoslavije.

/ Permanentna kriza: uzroci raspada Jugoslavije

Uzroci ratova u bivšoj Jugoslaviji ni pred Haškim se sudom nisu mogli promatrati odvojeno od uzroka njezina raspada. Način na koji su jugoslavenske institucije prestale funkcionirati i na koji su se rasprave povodom prava republika na samoodređenje do odcjepljenja pretvorile u oružani sukob za Haški je sud predstavljao dio "konteksta" o kojem se govorilo na početku ovog rada. Ideje prava samoodređenja naroda su, kao i ideje nepovredivosti državnih granica i suvereniteta međunarodno priznatih država, u osnovi političkog poretka kojeg je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju nastojao (re)legitimirati.

rati svojim radom. Iako se u temeljnim dokumentima osnutka Haškog suda pozivalo isključivo na zločine protiv čovječnosti i povrede prava i običaja ratovanja kao na događaje koji su narušili trenutni međunarodni poredak, organi Tribunala nisu mogli ignorirati činjenicu da je do njih došlo uslijed raspada jedne višeeetničke federativne države. Zbog toga je bilo potrebno etabrirati sudjelovanje i moguću odgovornost optuženih za razbijanje te zajednice. Sa strane samih optuženih pak kaotična situacija raspada jedne države pružala je priliku za obranu temeljenu na narativu kaosa i bezakonja. Tu obrambenu strategiju Richard Ashby Wilson je imenovao “obranom kaosom”. Po Wilsonu, u okolnostima dezintegracije same Jugoslavije i kasnije dezintegracije njezinih odnedavno nezavisnih republika, uvjerljiva strategija obrane bila je dokazati kako nije postojala *de facto* ili *de jure* kontrola optuženih nad situacijom na poprištima sukoba, te kako nije postojala jasna linija zapovijedanja između političkih i vojnih vođa i trupa na terenu (Wilson, 2011: 149). Jedan od elemenata obrane kojima se pribjegavalo bio je teza kako je sam raspad države stvorio stanje kaosa u kojem je bilo teško spriječiti počinjenje zločina, što je negiralo one optužbe u kojima se pozivalo na zapovjednu odgovornost nekih od optuženih.

Unutar sudskih procesa analiziranih u ovom radu, kristalizirala su se tri narativa o raspadu Jugoslavije. Prvi je postulirao kako je Jugoslavija zemlja u permanentnoj krizi i kako je raspad bio uvjetovan samom njezinom poviješću. Drugi narativ su iznijeli pojedini svjedoci optužbe i neki od tužitelja. Po njemu je Jugoslavija bila legitimna i skladna zajednica, no osobe obuhvaćene definicijom “udruženog zločinačkog pothvata” išle su je svjesno potkapati motivirane nacionalističkom ideologijom ili željom za povećanjem vlastite političke moći. Treći, na kojem se uvelike temeljila obrana Slobodana Miloševića, bio je dijametralan onome tužilaštva. U njemu je izneseno kako je Jugoslavija legitimirana povijesnim okolnostima, kulturnom bliskošću južnoslavenskih naroda i međunarodnim poretkom, te kako je rukovodstvo SR Srbije i Jugoslavenske narodne armije htjelo sačuvati Jugoslaviju, prvo doradivanjem nepravilnosti u njezinu Ustavu, a zatim i vojnom intervencijom.

U svom ekspertnom izvještaju pripremljenom za suđenje Miloševiću, povjesničarka Audrey Budding iznosi tvrdnju kako je na prijelazu stoljeća “jugoslavenstvo predstavljalo ideologiju koju su podržavali (neki) predstavnici intelektualnih elita. Štaviše, velika većina Srba (što im je zajednička osobina sa ostalim budućim narodima Jugoslavije) je znala relativno malo o drugim

južnoslavenskim narodima i, na taj način, bila nepripremljena za život u multinacionalnoj Jugoslaviji” (Budding, 2003: 5). Tijekom ispitivanja pred sudom, Budding će dodatno pojasniti svoju izjavu, naglasivši kako je postojala velika razlika u poimanju Jugoslavije i zajedničkog života s pripadnicima drugih naroda u urbanim i ruralnim sredinama, te istaknuti kako je pozitivno poimanje Jugoslavije bilo prisutno “... u sredinama gde smo imali nacionalno izmešano stanovništvo, gde su se ljudi međusobno ženili, gde je njihova društvena realnost bila multinacionalna, u isto vreme, naravno, kod njih je bila prisutna svest o Drugom svetskom ratu i svest o tome da stvari mogu mnogo drugačije da izgledaju” (IT-02-54-T, 2003: 24836). Prema Budding, upravo je prisustvo takvih međusobno različitih svijesti, ideja da može postojati i “alternativna realnost”, pomogla oblikovati događaje za vrijeme i nakon raspada Jugoslavije (*ibid.*). Sudac Robinson u svom dodatnom ispitivanju traži od Budding da pojašni taj koncept “alternativne realnosti” iz glavnog ispitivanja: primarno ga zanima je li taj koncept “alternativne realnosti” postojao i dok je Tito bio živ. Kao da je sud dodatno zanimalo da li je Jugoslavija u sebi uvijek nosila klicu vlastitog raspada, ili se ona tek pojavila s prvim uskrnutim etničkim napetostima početkom osamdesetih. Budding je odgovorila da ljudi koji su preživjeli Drugi svjetski rat često nisu htjeli pričati o tome niti u privatnoj sferi doma, vlastitog djeci, ali da je alternativna realnost etničkih sukoba postojala u potisnutom obliku (u originalu Budding koristi riječ *submerged*, koja konotira da je bila ispod površine). Problem supostojanja te “alternativne realnosti” je, prema njoj, bila i činjenica da nije bilo slobodne diskusije Drugog svjetskog rata, bazirane na činjenicama, već se radilo o “iznimno ideološkoj prezentaciji partizanskog sukoba” (IT-02-54-T, 2003: 24836). Ono što izvještaj Audrey Budding izražava predstavlja jednu od ključnih komponenti narativa o Jugoslaviji pred Haškim sudom: Jugoslavija egzistira u stalnoj krizi, gotovo uvijek na rubu raspada; ispod njezine prividne stabilnosti buja prikriveni nacionalizam i svijest o prijašnjim etničkim mržnjama. Izjava kako su narodi Jugoslavije prije ujedinjenja znali malo jedni o drugima, usprkos činjenici da su stoljećima živjeli geografski blizu, dijelili jezik i imali srodne kulturne prakse, čini se zapanjujućom, no nju treba uklopiti u ranije navedene ideologeme kojima Budding opisuje jugoslavenski prostor: radi se o pograničju, mjestu zaraćenih carstava i cikličke povijesti eksploatacije jednog naroda od strane drugog. Nadalje, ponovo se radi o svijetu obilježenom jakim kontrastom između kozmopolitskih gradova u kojima su miješani brakovi česti i ruralnih sredina gdje je još moguće povući

jasne granice između naroda (IT-02-54-T, 2003: 24835). Uz to, postoji potisnuta istina etničkog sukoba u Drugom svjetskom ratu, čuvana daleko od javnosti zahvaljujući autoritarnom karakteru režima i postojanju jednog, isključivog narativa o Drugom svjetskom ratu. No Budding ne može detektirati prisutnost te alternativne realnosti niti u javnom prostoru, niti u privatnoj sferi: čini se da ona postulira svijest o nemogućnosti suživota *ex post facto*, uvjerena da je ona morala biti tu ako se Jugoslavija raspala na nasilan način.

Nešto je precizniji u definiranju uzroka inherentne nestabilnosti Jugoslavije bio već spomenuti američki povjesničar Paul Shoup. Shoup je u svom ekspertskom izvještaju na suđenju Radoslavu Brđaninu istakao tri razloga nestabilnosti jugoslavenske države: prvi je bila inherentno nestabilna priroda političkog ugovora na temelju kojeg je Jugoslavija nastala, drugi je sadržan u autoritarnom karakteru jugoslavenskog političkog uređenja prije i nakon Drugog svjetskog rata, a treći u nemogućnosti da se formira zajednička državna ideologija naroda koji su sačinjavali Jugoslaviju (Shoup, 2004: 3). Prva kontradikcija je sadržana u činjenici da su tri nacije koje su se udružile u Jugoslaviju prilikom formiranja zajedničke države već bile u potpunosti formirane i da su njihove kontradikcije mogle biti suzbijene jedino kroz autoritarne metode vladanja, što je dovelo do druge kontradikcije (*ibid.*). Treća kontradikcija, koju je Shoup pojasnio u glavnom ispitivanju, sastoji se od opetovanih tendencija prvo kralja Aleksandra Karađorđevića, a kasnije Josipa Broza Tita da stvore jugoslavensku zajednicu kao nadređenu partikularnim nacionalnim identitetima. Primjer kojeg Shoup navodi jeste pismo djevojčice iz miješanog braka koje je Tito navodno pročitao svojim suradnicima 1963. godine. U pismu djevojčica osnovnoškolskog uzrasta tvrdi kako je sretna što se naziva Jugoslavenkom, a Tito koristi sentiment iznesen u pismu da “uzaludno apelira na članove partije da počnu razmišljati kao Jugoslaveni” (IT-99-36-T, 2004: 24364—24365).

No, ako je suživot od početka bio krhak i opterećen kontradikcijama, a raspad uvijek moguć, iz uvodnog izlaganja tužitelja Geoffreya Nicea na suđenju Slobodanu Miloševiću vidljivo je da on ne smatra kako je takav raspad Jugoslavije bio neizbježan:

Od početka, optuženi je pokušavao uvjeriti one koji su ga bili voljni slušati da je ovakav razvoj događaja bio neizbježan. Njegove moći uvjeravanja su značajne... Ali ako pogledamo događaje u bivšoj Jugoslaviji, shvatit ćemo da stvari koje su se

dogodile nisu bile neizbježne. Nije se radilo o Božjoj volji, već o volji ljudi (IT-02-54-T, 2002: 175).

Na sličan način je tužiteljica Dahl u uvodnom izlaganju na suđenju Vojislavu Šešelju govorila o mirnoj koegzistenciji pripadnika različitih naroda koji su živjeli u Jugoslaviji, prije prvih višestranačkih izbora kada su se ljudi počeli dijeliti na etničkoj osnovi (IT-03-67-T, 2007: 1788). U ispitivanju Ante Markovića, posljednjeg premijera Jugoslavije, Geoffrey Nice se fokusirao na ulogu Slobodana Miloševića u potkopavanju saveznih institucija. Linija ispitivanja nije išla u smjeru oblikovanja narativa o neodrživosti Jugoslavije, već se spominjao niz epizoda tijekom kojih je Milošević svjesno narušavao jugoslavensko jedinstvo u korist dominacije Srbije. Neke od tih epizoda bile su prebacivanje osamnaest milijardi dinara u Narodnu banku Srbije bez ikakvog pokrića krajem 1990. godine, što je Marković okarakterizirao kao “pljačku koja je uzdrmala same temelje Jugoslavije” (IT-02-54-T, 2002: 28013) te planovi koje je Milošević dogovarao s Tuđmanom o podjeli Bosne (IT-02-54-T, 2002: 28028). Kroz prepričavanje niza sastanaka i telefonskih razgovora sa Slobodanom Miloševićem, Veljkom Kadijevićem, Franjom Tuđmanom i Milanom Kučanom, Marković, uz pomoć tužilaštva, zapravo govori o upornom i promišljenom djelovanju srpskih republičkih vlasti na razaranju Jugoslavije. Motiv za to je za Markovića bila čista želja za grabljenjem političke moći, oslobođena bilo kakvih ideoloških pretpostavki. Na pitanje je li Milošević bio nacionalist, Marković je rezolutno odgovorio:

Ne, ne. Slobodan Milošević je koristio sve ono što je moglo da mu osigura moć, vlast, upravu nad ljudima, i ako je to bio nacionalizam, onda je koristio nacionalizam. On u principu nije bio nacionalist, on je jednostavno čovjek koji je spreman sve koristiti da bi dobio vlast i da bi je osigurao. (IT-02-54-T, 2002: 28042)

U pokušaju da formira narativ suprotstavljen onom koji ga je predstavljao kao “grobara Jugoslavije”, Slobodan Milošević je, u unakrsnom ispitivanju Borisa Jovića, namjeravao dokazati kako je upravo on nastojao očuvati jedinstvo Jugoslavije usprkos secesionizmu Slovenaca i Hrvata te uplivu pojedinih međunarodnih aktera. Kao jedan od problema Jugoslavije Milošević ističe formulaciju ustava iz 1974. koja je kroz proširenje ovlasti dvaju autonomnih pokrajina došla u kontradikciju sa člankom tri istog ustava, gdje se republika definirala na sljedeći način: “Socijalistička republika je država zasnovana na

suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana ravnopravnih naroda i narodnosti” (IT-02-54-T, 2003: 29221). Iz definicije socijalističkih republika kao država Milošević ekstrapolira da one odgovaraju pravnoj definiciji države koja implicira da bi države trebale moći imati moć i autoritet na čitavom svom teritoriju (IT-02-54-T, 2003: 29222). Status autonomnih pokrajina, koje su postojale jedino na teritoriju SR Srbije, zapravo je onemogućavao Srbiji da funkcionira kao republika po ustavnoj definiciji. Prema tome, Srbija je nužno trebala reducirati samoupravu autonomnih pokrajina i Milošević je to pokušao učiniti donošenjem ustavnih amandmana iz 1989. godine (IT-02-54-T, 2003: 29226). Dakle, nasuprot kvalifikacijama tužilaštva i pojedinih svjedoka optužbe o nacionalističkoj ideologiji ili želji za moći, Milošević svoju obranu argumentira vlastitim ustavnim legalizmom: ustav iz 1974. bio je motiviran konceptima etničke ravnopravnosti koji su onemogućili njegovo provođenje i doveli funkcioniranje Jugoslavije u pitanje. Jović, potaknut Miloševićevim pitanjem, precizira kako stavovi političkog rukovodstva Srbije nisu bili ostvarenje nacionalističkih velikosrpskih ciljeva, već da je ono slijedilo tri koncepcije prilagođavane u skladu s političkom situacijom. Prva je bila očuvanje Jugoslavije kroz ustavne promjene, no to je bilo neuspješno. Druga je bila da se, u slučaju raspada Jugoslavije, pravo na samoodređenje mora poštovati i da se moraju održati referendumima naroda kako bi se čuo *vox populi*. Budući da niti to nije poštovano, treći cilj je bio osiguravanje jednakosti srpskog naroda s ostalim narodnostima u republikama odvojenim od Jugoslavije (IT-02-54-T, 2003: 29216). Krivica za raspad i rat u Miloševićevom narativu povijesti leži isključivo na separatizmu, derogiranju prava Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine na samoodređenje i neadekvatnoj reakciji međunarodne zajednice na događaje na prostoru Jugoslavije. Povijest ujedinjenja i raspada Jugoslavije u Miloševićevom je narativu objašnjena na sljedeći način: Slovenci, Hrvati i Srbi iz predjela poražene Austro-Ugarske Monarhije pridružili su se Jugoslaviji kao ravnopravni narodi, svaki na temelju vlastitog prava na samoodređenje, kako bi stvorili Jugoslaviju, no nakon što su Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija proglasile svoju nezavisnost, to je pravo na samoodređenje uskraćeno Srbima (IT-02-54-T, 2003: 29217). Odcjepljenje Hrvatske i Slovenije, te naoružavanje hrvatskih trupa, predstavljalo je za Miloševića rat protiv Jugoslavije koji je dijelom potpomagala međunarodna zajednica, prvenstveno Njemačka (IT-02-54-T, 2003).

/ Zaključak

Iako su mnogi, već spomenuti znanstvenici i filozofi povijesti istaknuli kako su politička suđenja nepovoljno mjesto za pisanje povijesti, njihovi prigovori ispuštaju iz vida činjenicu kako govorenje o povijesti nije domena samo akademskih historijskih narativa, već proces koji se događa i na vaninstitucionalnoj razini, unutar zajednica, kao i na individualnoj razini. To je naročito izraženo u suvremenom dobu masovne komunikacije, kad slika svijeta koju oblikuju mediji može imati daleko veći utjecaj na percepciju prošlosti od institucionalne povijesti čiji je glavni oblik prenošenja formalno obrazovanje. Suđenja pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju bila su medijski praćena, a poneka od njih čak i direktno prenošena na televizijskim kanalima. Stavovi izrečeni na tim suđenjima imali su nedvojbenu utjecaj na poglede na povijest oružanih sukoba u Jugoslaviji u svjetskoj javnosti, a naročito u javnosti postjugoslavenskih zemalja, gdje su ta suđenja često služila kao element mobilizacije nacionalističkih političkih stranaka i pokreta. Praćenje čitanja presude generalima Gotovini, Čermaku i Markaču na Trgu bana Jelačića u Zagrebu, omogućivanje Vojislavu Šešelju da se prometne u politički nekorektnu ikonu srpskog nacionalizma koja prkosi međunarodnoj zajednici i kult Slobodana Praljka u dijelu hrvatske desne političke scene, nakon njegova samoubojstva prilikom izricanja presude, upravo svjedoče činjenici da se sudski procesi pred Haškim sudom koriste u svrhu legitimacije određenih narativa o povijesti. Sve strane u procesima pred Haškim tribunalom formirale su vlastite narative o povijesnim procesima i svaki od tih narativa ostaje zapisan u transkriptima, izvještajima eksperata i presudama, iako su isti narativi zapravo imali ulogu strategija za dokazivanje krivnje optuženika ili etabliranje onog narativa koji će ih osloboditi odgovornosti.

Ovaj rad se ograničava na svega nekoliko slučajeva i nekoliko narativnih strategija, no ipak je ilustrativan za ulogu koju korištenje historije kao narativne forme može imati u sudskom procesu. Narativne strategije o ulozi nacionalističke ideologije zapravo su se skanjivale osuditi sam nacionalizam i način na koji ta ideologija, nekoliko puta pred sudom definirana kao težnja da se “političke granice podudaraju s kulturnim granicama”, u sebi zapravo nosi potencijal za erupciju međuetničkog nasilja. Naime, dok se političke granice definiraju u strogim geografskim terminima, kulturne granice su često poro-

zne i teško ih je definirati. Tužilaštvo je uteklo tome na način da su postulirali posebnu vrstu nacionalizma, koju su često definirali u terminima koji su bili konzistentni s određenim balkanističkim predodžbama. S druge strane, optuženi su često poricali vlastito sudjelovanje u nacionalističkim projektima ili tvrdili da njihova nacionalistička ideologija ne zagovara nasilje, time joj odričući specifični karakter. Presuda Vojislavu Šešelju kao da se implicitno složila s tom formulacijom, zapravo negirajući bilo kakav utjecaj nacionalističke retorike na zločine, ukoliko oni nisu bili direktno i eksplicitno potaknuti nacionalističkim diskursom.

Drugi tip sukobljenih narativa bio je vezan uz Drugi svjetski rat. Dok su eksperti tužilaštva najčešće ignorirali utjecaj povijesnih događaja dugog i srednjeg trajanja na zločine počinjene tijekom ratova devedesetih, optuženo srpsko rukovodstvo je često govorilo o živim kolektivnim i individualnim sjećanjima na stradanja Srba u Drugom svjetskom ratu i o rehabilitaciji Nezavisne Države Hrvatske od strane nove HDZ-ove vlasti. Ponekad su eksperti obrane pokušali postulirati Balkan kao mjesto neprestanih krugova osvete, mjesto gdje povijest na neki način živi i ponavlja se. Naravno, argumenti o inherentnom i teško predvidivom međuetničkom nasilju balkanskog prostora služili su kao narativ koji oslobađa nosioce ikakve političke odgovornosti za zločine.

Potezanje pitanja političke odgovornosti za izbijanje rata rezultiralo je trima različitim narativima o raspadu Jugoslavije. Pri formiranju tih narativa jedinstvenu su ulogu, uz sudske eksperte, imali i sudionici političkih događanja iz vrha republičke i/ili savezne vlasti poput Slobodana Miloševića, Borisava Jovića i Ante Markovića, koji su u tom procesu zapravo objašnjavali i vlastitu ulogu u raspadu Jugoslavije. Različite perspektive raspada promatrale su Jugoslaviju ili kao inherentno nestabilnu zajednicu već formiranih naroda koji nisu znali mnogo jedni o drugima, ili kao legitimnu zajednicu koja se raspala zbog upliva unutarnjih ili vanjskih aktera. Tim narativima dana je uloga retoričkih tehnika kojima se utvrđivala odgovornost najviših političkih aktera: ili je Jugoslavija kao politička zajednica od početka bila kaotična, a provale etničkog nasilja bile nešto na što se u situaciji neminovnog raspada nije moglo utjecati, ili se radilo o organiziranom “razbijanju” Jugoslavije od strane aktera motiviranih nacionalizmom ili zavjerom s ciljem stjecanja političke moći. Same presude Haškog suda nisu eksplicitno prigrllile niti jedan od tih narativa, već su balansirale između njih: pojedini akteri na republičkoj

ili regionalnoj razini imali su dovoljno političke moći da čine zločine nakon raspada Jugoslavije, no sami uzroci raspada su se, na kraju, činili odvojenima od slučajeva pojedinih ratnih zločina.

/ Bibliografija

- Izvori:
- Report of the Secretary General pursuant to paragraph 2 of Security Council resolution 808. 1993.*
- United Nations Security Council resolution 808. 1993.
- United Nations Security Council Resolution 827. 1994.
- “The Eichmann Case as Seen by Ben Gurion,” *New York Times*, 18. decembra 1960, str. 7.
- Literatura:
- Arendt, Hannah. 1994. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Penguin, New York.
- Butler, Judith. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. Routledge, New York.
- “Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal (‘Blue Series’).” 1947, vol. 22.
- Ertür, Başak. 2022. *Spectacles and Specters, A Performative Theory Of Political Trials*. Fordham University Press, New York.
- Unified Court Records Database: International Criminal Tribunal for former Yugoslavia.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Sudski predmeti: Brđanin (IT-99-36-T), Dokmanović (IT-95-13a-T), Milošević (IT-02-54-T), Šešelj (IT-03-67-T).
- Kirchheimer, Otto. 1961. *Political Justice: The Use of Legal Procedure for Political Ends*. Princeton University Press, New Jersey.
- Prilozi:
- Kohn, Hans. 2017. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origin and Background*. Routledge, New York (kindle edition).
- Audrey Budding. *Srpski nacionalizam u XX. veku*. Milan Bulajić. *Istorijsko psihološki razlozi političkog ponašanja Srba u Hrvatskoj (nakon dolaska na vlast političke partije “Hrvatske Demokratske Zajednice”)*. Paul Shoup. *Report of the Expert Witness for the Defence in the Case of Radoslav Brđjanin*. Ton Zwaan. *On the Aetiology of Genocides and other Mass Crimes Targeting Specific Groups*. Yves Tomic. *Ideologija Velike Srbije u XIX. i XX. veku*.
- Kupchan, Charles. 1995. “Introduction: Nationalism Resurgent”, u *Nationalism and Nationalities in The New Europe* (ur. Charles Kupchan), str. 1—15. Cornell University Press, London.

Lebow, Richard Ned. 2006. "The Politics of memory in postwar Europe", u *The Politics of Memory in Postwar Europe* (ur. Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner i Claudio Fogu), str. 1—40. Duke University Press, London.

Longinović, Tomislav. 2011. *Vampire Nation: Violence as Cultural Imaginary*. Duke University Press, London.

Özekin Kürşad, Muhammed i Sune, Engin. 2022. "Introduction: Foundation of International Relations Theory", u *Critical Approaches to International Relations: Philosophical Foundations and Current Debates* (ur. Muhammed K. Özekin i Engin Sune). Brill, Boston.

Petrović, Vladimir. 2017. *The Emergence of Historical Forensic Expertise: Clio Takes the Stand*. Routledge, New York (kindle izdanje).

Todorova, Maria. 2009. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, New York.

White, Hayden. 1973. *Metahistory*. The John Hopkins University Press, Baltimore.

Wilson, Richard Ashby. 2011. *Writing History in International Criminal Trials*. Cambridge University Press, New York.

VINKO KOROTAJ DRAČA Nationalism on trial: the role of historical narratives in trials before International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

The author of the article approaches the treatment of history before the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia using expert reports and trial transcripts. Drawing upon the methodological framework of the political trial context as a performative act and history as a narrative constructed by institutional and non-institutional actors, based on Hayden White's theory of the metanarrative of history, the author analyzes the presence of narratives regarding three historical phenomena that played a key role in the wars in Yugoslavia. The first of these is the place of the ideology of nationalism, the second is the place of memory politics with a particular focus on World War II, and the third are the conflicting visions of the dissolution of the SFRY.

KEYWORDS: *historical narratives, nationalism, ICTY, war crimes, Croatia, Yugoslavia*